

Бюро демократичних інститутів та прав людини

УКРАЇНА

ПОЗАЧЕРГОВІ ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

26 жовтня 2014 року

Місія зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ
Остаточний звіт

Варшава
19 грудня 2014 р.

ЗМІСТ

I.	РЕЗЮМЕ	1
II.	ВСТУП ТА ПОДЯКИ.....	6
III.	ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ	7
IV.	ВИБОРЧА СИСТЕМА ТА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА	7
V.	УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ.....	9
A.	ЦЕНТРАЛЬНА ВИБОРЧА КОМІСІЯ	9
B.	ОКРУЖНІ ВИБОРЧІ КОМІСІЇ	10
C.	ДІЛЬНИЧНІ ВИБОРЧІ КОМІСІЇ	12
VI.	РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ.....	13
VII.	РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ.....	15
VIII.	УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ТА ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ.....	17
A.	ФІНАНСУВАННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ КАМПАНІЙ.....	20
IX.	ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	21
A.	МЕДІА СЕРЕДОВИЩЕ	21
B.	ЗАКОНОДАВЧА БАЗА.....	22
C.	МОНІТОРИНГ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МСВ ОБСЄ/БДПІЛ.....	23
X.	УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН.....	24
XI.	НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СПОСТЕРІГАЧІ	26
XII.	СКАРГИ ТА ЗВЕРНЕННЯ	26
XIII.	ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ.....	29
A.	ВІДКРИТТЯ ДІЛЬНИЦЬ ТА ГОЛОСУВАННЯ	29
B.	ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ.....	30
XIV.	ВСТАНОВЛЕННЯ ПІДСУМКІВ ГОЛОСУВАННЯ ТА ОГОЛОШЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ..	31
XV.	РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	35
A.	ПЕРШОЧЕРГОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	35
B.	ІНШІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	36
	ДОДАТОК I – РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ	39
	ДОДАТОК II – СПИСОК СПОСТЕРІГАЧІВ МІЖНАРОДНОЇ МІСІЇ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ	41
	ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОБСЄ/БДПІЛ	62

УКРАЇНА
ПОЗАЧЕРГОВІ ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ
26 жовтня 2014 року

Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ*

I. РЕЗЮМЕ

На запрошення Міністерства закордонних справ України Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДПЛ) 19 вересня 2014 року відкрило Місію зі спостереження за виборами (МСВ) для спостереження за позачерговими парламентськими виборами 26 жовтня 2014 року. МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінювала відповідність виборчого процесу зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам демократичних виборів, а також положенням національного законодавства. У день голосування МСВ ОБСЄ/БДПЛ об'єднала зусилля з делегаціями Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї Ради Європи, Європейського парламенту та Парламентської асамблеї НАТО, сформувавши Міжнародну місію зі спостереження за виборами (ММСВ).

У Заяві про попередні висновки та результати, представлений ММСВ 27 жовтня 2014 року, говорилося, що вибори «стали важливим кроком у намаганнях України провести демократичні вибори відповідно до міжнародних зобов'язань. Процес характеризувався багатьма позитивними моментами, зокрема неупередженою та ефективною роботою Центральної виборчої комісії, високою конкуренцією серед учасників, що пропонувала виборцям справжній вибір, а також загальною повагою до основних свобод. Новообраний парламент має прийняти на себе політичну відповідальність задля забезпечення здійснення ключових реформ, які унеможливають закріплення певних негативних тенденцій, відзначених у цій заяві. Крім цього, мають бути усунуті недоліки у сфері дотримання верховенства права, також із залученням демократичних інститутів». У той час як процеси голосування та – меншою мірою – підрахунку голосів отримали позитивну оцінку спостерігачів ММСВ, істотні проблеми були помічені під час встановлення підсумків голосування у деяких виборчих округах, включаючи випадки підтасовки результатів.

Вибори відбувались у складних політичних, економічних та безпекових умовах. Загальна ситуація характеризувалась незаконною анексією Кримського півострова Російською Федерацією, продовженням бойових дій на сході країни та збереженням фактичного контролю незаконних озброєних груп над деякими частинами території країни. Незважаючи на підписання у вересні Мінських угод, що були спрямовані на забезпечення припинення вогню на сході країни, бойові дії продовжувалися. Хоча органи, відповідальні за підготовку та проведення виборів, докладали рішучих зусиль для проведення виборів на всій території країни, голосування було неможливим у значній частині східних регіонів (у Донецькій та Луганській областях) та в Криму.

Законодавча база загалом є достатньою для проведення демократичних виборів, хоча вона залишається фрагментованою та недостатньо чіткою у багатьох питаннях. Поправки до законодавства про вибори народних депутатів, прийняті у 2013 та 2014 роках, врахували деякі попередні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), але вони не вирішили низки питань, щодо яких висловлювалося занепокоєння. Права кандидатів залишаються обмеженими, народні депутати (НД) втрачають мандат, якщо вони виходять зі складу або не вступають до

* Єдиною офіційною версією цього звіту є англійська. Текст звіту українською мовою є неофіційним перекладом.

парламентської фракції партії, від якої їх було обрано. Вибори проводилися за змішаною пропорційно-мажоритарною системою, яка вже давно є предметом суперечок в Україні та вважається багатьма співрозмовниками особливо вразливою для фальсифікацій. Незважаючи на це та на вимоги громадськості, Верховна Рада України, що переобиралась, не провела поглибленої реформи виборчого законодавства.

Центральна виборча комісія (ЦВК) як головний орган, відповідальний за підготовку та проведення виборів, працювала незалежно, професійно та загалом колегіально. Незважаючи на те, що її робота ускладнювалась через значне навантаження та скорочення строків, встановлених для проведення позачергових парламентських виборів, комісія дотримувалась всіх передбачених законом термінів. Втім, на прозорості роботи ЦВК негативно відображалась практика проведення попередніх нарад за закритими дверима перед офіційними засіданнями, причому істотне обговорення між членами ЦВК відбувалося саме на таких попередніх нарадах, а не на засіданнях, які були відкриті для партій, кандидатів, спостерігачів та ЗМІ.

Окружні виборчі комісії (ОВК) були створені за поданням партій у 213 з 225 виборчих округів за межами Криму. Спосіб, в який призначались члени ОВК, надавав перевагу партіям, що мали фракції в парламенті, який переобирався. Хоча спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінили хід підготовки до виборів на 80% з приблизно 180 відвіданих ОВК як добрий або задовільний, на ефективність роботи ОВК впливав брак часу, а інколи – ресурсів та фінансування. Але більш важливим є те, що постійні заміни членів ОВК впливали на стабільність, ефективність та загальну роботу ОВК. Дві третини членів ОВК, включаючи керівників, було замінено – переважно, за поданням партій, що їх висунули. Така висока плинність вважається частково результатом масштабної корупції серед суб'єктів виборчого процесу, спрямованої на те, щоб дозволити деяким зацікавленим учасникам отримати більшість і звідси – контроль у певних виборчих комісіях. Це викликає занепокоєння щодо незалежності та неупередженості виборчих комісій.

Дільничні виборчі комісії (ДВК) були створені ОВК за поданням політичних партій, які брали участь у пропорційному компоненті виборів, а також кандидатів у мажоритарних округах. Процес формування ДВК загалом був оцінений як впорядкований та такий, що відбувався переважно із дотриманням процедур, хоча відзначались деякі невідповідності, зокрема подання документів про висунення кандидатур, зібраних на попередніх виборах, підписка підписів або подання копій посвідчення особи без попередньої згоди особи, що висувалась. Крім цього, багато людей подавались більше ніж одним суб'єктом виборчого процесу. Як і в ОВК, було багато заміни членів ДВК, що впливало на роботу ОВК та ДВК.

Співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ висловлювали впевненість у точності централізованого Державного реєстру виборців (ДРВ). Списки виборців були доставлені та надавались для ознайомлення громадськості із дотриманням визначених законом термінів або із незначною затримкою. Майже 31 млн. виборців були внесені до списків виборців на виборчих дільницях, де відбувалось голосування, із загалом майже 36 млн. виборців, внесених до ДРВ. У Донецькій та Луганській областях більшість місцевих органів ведення Реєстру, відповідальних за реєстрацію виборців, були тимчасово закриті. Внутрішньо переміщені особи та інші виборці з Кримського півострова, а також з Донецької та Луганської областей, мали можливість тимчасово змінити місце голосування за спрощеною процедурою, хоча цією можливістю скористалася лише незначна кількість таких виборців, оскільки це передбачало поїздки, витрати та ризик.

Реєстрація кандидатів була загалом всеохоплюючою та пропонувала виборцям широкий вибір з-поміж різних партій та кандидатів. ЦВК зареєструвала майже 6 700 кандидатів за партійними списками та в одномандатних виборчих округах. Водночас, ЦВК відхилила понад 640 подань з технічних підстав через незначні пропуски або помилки часто без повідомлення кандидатів та без надання їм можливості виправити помилки, що вочевидь суперечить положенням виборчого законодавства. Крім цього, підходу окремих членів ЦВК, які розглядали подання, бракувало уніфікованості, що призводило до істотних розбіжностей у кількості відхилених подань для певних партій та областей. 49 кандидатів, чий подання були відхилені, зрештою були зареєстровані за рішенням суду.

Передвиборча кампанія була конкурентною та ставала все більш жвавою по мірі наближення дня голосування, хоча за межами міських центрів вона була менш активною. Деякі співрозмовники заявляли, що вони вирішили проводити не дуже дорогі кампанії, щоб використати зекономлені кошти для підтримки бойових дій на сході, а також через сумніви щодо доречності великих витрат на агітацію у світлі продовження військових дій. Хоча загалом кандидати могли вільно агітувати на більшій частині території країни, передвиборча кампанія була затьмарена випадками насильства, кількість яких помітно зросла протягом останніх десяти днів кампанії. МСВ ОБСЄ/БДПЛ отримала велику кількість правдоподібних повідомлень про підкуп виборців та надання товарів або послуг особам чи групам осіб за кошт кандидатів, і багато з цих випадків розслідували відповідні органи. На відміну від попередніх виборів, зловживання адміністративним ресурсом не згадувалось серед основних проблем. Однак, президент Петро Порошенко та меншою мірою прем'єр-міністр Арсеній Яценюк несправедливо скористалися своїми посадами, звернувшись через телеканали до виборців із закликами обрати реформаційний парламент напередодні виборів під час «періоду тиші».

Хоча поправками до закону про вибори, внесеними у 2013 році, було запроваджено обмежені заходи, спрямовані на підвищення прозорості фінансування виборчих кампаній, деякі з попередніх рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії все ще мають бути враховані. Механізми контролю та покарання залишаються слабкими, а деякі аспекти, зокрема негрошові пожертви на проведення кампанії, нерегульовані. З огляду на спеціальні положення щодо позачергових виборів народних депутатів, які вимагають від учасників виборчих перегонів подання менших обсягів звітування про витрати на виборчу кампанію до дня голосування, виборці мали мало інформації про обсяги та джерела виборчих фондів кандидатів. Суспільне сприйняття корупції є загальнопоширеним та підриває довіру громадськості до політичних та виборчих процесів. Питання корупції в політиці та у суспільстві загалом було важливою темою передвиборної агітації, яку багато учасників називали ключовим викликом у різних аспектах процесу.

Хоча медіа-середовище є динамічним та різноманітним, а законодавство в цілому створює надійне підґрунтя для свободи ЗМІ, на нього загалом впливає брак незалежності ЗМІ від політичних та корпоративних інтересів. Продовження бойових дій на сході унеможливило трансляцію українських мовників та продовжувало ставити під загрозу безпеку журналістів у цьому регіоні. Судова заборона ретрансляції шести російських телеканалів з огляду на твердження про загрозу національній безпеці залишалась чинною протягом виборчого періоду. Закон про вибори зобов'язує державні та приватні аудіовізуальні ЗМІ висвітлювати кампанію із наданням рівних умов учасникам. Водночас, регуляторні органи продемонстрували свою неспроможність забезпечити дотримання засобами масової інформації вимог закону протягом періоду виборчої кампанії. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення не змогла вжити вчасних дій стосовно порушень, а її рішення про виявлені порушення не оприлюднювались. Присутність серед членів Нацради

двох кандидатів Блока Петра Порошенка викликала занепокоєння щодо можливого конфлікту інтересів. Державні ЗМІ виконали вимогу щодо надання вільного ефірного часу та друкованої площі.

Медіа-моніторинг, який проводила МСВ ОБСЄ/БДПЛ, продемонстрував, що хоча домінуючою темою висвітлення була криза на сході, діяльність кандидатів загалом широко висвітлювалась, щоправда таке висвітлення було зосереджене на обмеженій кількості партій та кандидатів. Висвітлення кампанії у новинах державним «Першим національним» каналом було обмеженим, але позитивною ініціативою стала організація цим державним мовником дебатів між представниками політичних партій, які брали участь у пропорційній частині виборів. Національні приватні телеканали забезпечували різноманітне висвітлення різних учасників, але вони інколи неправильно зазначали їхню партійну належність, а також часто демонстрували упереджене ставлення на користь або проти певних партій чи кандидатів. Три політичні партії придбали більше половини всієї платної реклами. Кілька засобів масової інформації порушили «період тиші», і у першу чергу – «Перший національний канал», який випустив у ефір годинне інтерв'ю з президентом Порошенком у день, що передував дню голосування.

На участь національних меншин у цих виборах негативно вплинула криза на сході та незаконна анексія Криму, внаслідок чого було складно або неможливо організувати вибори у цих частинах країни, де проживає майже половина 14-мільйонного населення, які вважають своєю рідною мовою російську, а також кримські татари. На участь громади ромів негативно вплинули часті випадки відсутності посвідчень особи та неграмотність деяких виборців-ромів. Певні положення законодавчої бази не є сприятливими для забезпечення представництва національних меншин, а деякі представники меншин сказали, що їм було складно отримати прохідні місця у партійних списках. Незважаючи на те, що останні поправки до закону про вибори вимагають враховувати етнічний склад під час визначення меж виборчих округів, межі округів не були змінені завчасно перед цими виборами, що викликало офіційні протести з боку угорської та румунської спільноти. Під час виборчої кампанії не було помічено випадків нетолерантних висловлювань на адресу національних меншин, але агітаційні заклики кількох кандидатів мали націоналістичне та агресивне забарвлення. Дебати навколо мовної політики під час кампанії були неактивні або відсутні.

Реєстрація та акредитація спостерігачів була всеохоплюючою. Було акредитовано майже 350 000 спостерігачів від партій та кандидатів. З 37 громадських організацій, яким надається право мати офіційних спостерігачів, 23 зрештою зареєстрували понад 35 000 громадських спостерігачів. Найбільш комплексні зусилля щодо забезпечення громадського спостереження доклали ОПОРА та Комітет виборців України. Крім цього, ЦВК зареєструвала понад 2 300 міжнародних спостерігачів. МСВ ОБСЄ/БДПЛ помітила поодинокі випадки перешкоджання громадським спостерігачам у здійсненні спостереження, що є порушенням закону.

Законодавство гарантує рівність жінок та чоловіків у суспільно-політичному житті. Хоча частка жінок у партійних списках зросла приблизно до однієї чверті у порівнянні з виборами 2012 року, лише приблизно 13% кандидатів в одномандатних округах становили жінки. Загалом, до парламенту було обрано 50 жінок, з яких 48 – за партійними списками і 2 – в одномандатних округах. Жінки були добре представлені в органах управління виборчим процесом: 5 з 15 членів ЦВК, включаючи одного з двох заступників голови, 54% членів ОВК та 72% членів ДВК на виборчих дільницях, відвіданих спостерігачами ММСВ під час голосування.

Закон дозволяє всім учасникам виборчого процесу подавати скарги та звернення до виборчих комісій або до судів. Розгляд скарг виборчими комісіями порушував право на ефективний правовий захист, оскільки значну частину скарг було відхилено з формальних підстав через незначні недоліки оформлення. Така практика залишала скажників без ефективного відновлення порушених прав, що суперечить зобов'язанням ОБСЄ та підриває довіру суспільства до процесу розв'язання виборчих спорів. Крім цього, виборчі комісії рідко розглядали скарги на засіданнях, що руйнувало прозорість та колегіальність процесу. Судові рішення у виборчих спорах характеризувались відсутністю уніфікованого тлумачення закону – часто одним й тим самим судом – а окружні суди відмовили у розгляді великої кількості справ з процедурних підстав.

У більшій частині країни день голосування пройшов спокійно, з незначними заворушеннями та лише поодинокими інцидентами, пов'язаними з порушенням безпеки. ЦВК визначила явку виборців на рівні 52,4%. Вона почала публікувати детальні попередні результати голосування з розбивкою за виборчими дільницями приблизно о 23:00 у ніч після дня голосування. Завдяки зусиллям органів управління виборчим процесом, спрямованим на забезпечення голосування на якомога більшій території країни у надзвичайних умовах, голосування відбулося у 12 з 21 виборчих округів у Донецькій області та у 5 з 11 округів у Луганській області.

Спостерігачі ММСВ оцінили відкриття виборчих дільниць позитивно на всіх, крім 7 з 249 виборчих дільниць, на яких здійснювалося спостереження, та повідомили лише про невелику кількість незначних процедурних проблем та нетривалих затримок під час відкриття. Голосування було оцінене позитивно у 99% з 3 175 звітів, отриманих від спостерігачів ММСВ, без відмінностей між регіонами або містами та селами. Голосування було в цілому впорядковане та добре організоване, повідомлялось лише про незначну кількість випадків переповнення або напруги. Процедури голосування були дотримані на переважній більшості виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження, хоча виникали певні зауваження щодо забезпечення таємниці голосування. Крім випадків групового голосування, відзначених на 2% дільниць, де здійснювалось спостереження, повідомлялось лише про поодинокі випадки більш серйозних порушень. Довірені особи або спостерігачі від партій та кандидатів були присутні на вражаючій кількості – 99% дільниць, на яких здійснювалось спостереження, а громадські спостерігачі – на 29%.

Спостерігачі оцінили негативно процес підрахунку голосів на 10% з 340 дільниць, на яких вони були присутні. Проблеми включали неналежне дотримання процедур підрахунку, особливо процедур узгодження, а також внесення певних цифр у протоколи з результатами до відкриття скриньок для голосування. Приблизно 20% ДВК, на яких здійснювалось спостереження, мали проблеми із заповненням протоколів про результати голосування. Спостерігачі ММСВ також відмітили, що інколи під час підрахунку була помічена несанкціонована присутність, участь або втручання у процес підрахунку сторонніх осіб.

Процес встановлення підсумків голосування був оцінений спостерігачами ММСВ негативно на 60 з 171 ОВК, де здійснювалось спостереження. Вони зазначали організаційні проблеми, що призводили до переповненості приміщень, випадки напруги та заворушень, несанкціоновану присутність в ОВК сторонніх осіб, які часто втручались у процес, а також часті проблеми із якістю протоколів ДВК. У більшості ОВК не було можливості спостерігати за процесом внесення даних результатів голосування через заходи безпеки. Деякі ОВК оголошували тривалі перерви під час встановлення підсумків голосування, що є порушенням закону; у деяких випадках результати, отримані з таких округів, оновлювались на сайті ЦВК у той час, коли ОВК начебто мала перерву. На деяких ОВК процес блокувався – через

невиконання членами ОВК своїх обов'язків, або через втручання інколи озброєних осіб. У деяких ОВК процес встановлення підсумків голосування був викривлений у результаті серйозних невідповідностей, включаючи підтасовку результатів, а деяким ОВК було наказано провести повторний підрахунок голосів. Майже 40% протоколів ОВК мали бути виправлені. ЦВК оголосила офіційні результати за пропорційним компонентом виборів та в усіх, крім двох, одномандатних округах із дотриманням визначеного законом кінцевого терміну 10 листопада, при цьому деякі члени ЦВК додали окрему думку.

II. ВСТУП ТА ПОДЯКИ

26 серпня 2014 року Президент України Петро Порошенко призначив позачергові вибори народних депутатів України на 26 жовтня.¹ На запрошення Міністерства закордонних справ України Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДПЛ) 19 вересня 2014 року відкрило Місію зі спостереження за виборами (МСВ). Місію ОБСЄ/БДПЛ очолила Тана де Зулуета, а до складу МСВ увійшли 21 експерт та 80 довгострокових спостерігачів (ДС), які працювали у 23 місцях на всій території країни. У день голосування ОБСЄ/БДПЛ залучило 756 довгострокових та короткострокових спостерігачів. Члени МСВ ОБСЄ/БДПЛ прибули з 39 країн-учасниць ОБСЄ та 2 партнерів по співпраці.

У день голосування МСВ ОБСЄ/БДПЛ об'єднала зусилля з делегаціями Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї Ради Європи, Європейського парламенту та Парламентської асамблеї НАТО, сформувавши Міжнародну місію зі спостереження за виборами (ММСВ). У день голосування ММСВ залучила близько 930 спостерігачів з 43 країн.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінювала відповідність виборчого процесу зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам демократичних виборів, а також положенням національного законодавства. Цей остаточний звіт є продовженням Заяви про попередні висновки та результати, представленої на прес-конференції 27 жовтня 2014 року та опублікованої на веб-сайті ОБСЄ/БДПЛ.²

МСВ ОБСЄ/БДПЛ хоче висловити подяку Міністрові закордонних справ України за запрошення спостерігати за виборами, Центральній виборчій комісії (ЦВК) за співпрацю та надання акредитаційних документів, Міністерству закордонних справ за співробітництво та допомогу. МСВ ОБСЄ/БДПЛ також бажає висловити вдячність іншим національним та місцевим органам влади, органам управління виборчим процесом, політичним партіям, кандидатам та представникам громадянського суспільства за співпрацю, а також Координатору проектів ОБСЄ в Україні, Спеціальній моніторинговій місії ОБСЄ в Україні, посольствам країн-учасниць ОБСЄ та партнерів по співпраці, міжнародним організаціям, акредитованим в Україні, за їхню співпрацю та підтримку.

¹ Президент Порошенко розпустив парламент після того, як протягом більше 30 днів не було створено урядову коаліцію. 24 липня фракції Український Демократичний Альянс за Реформи (УДАР) та «Свобода» разом з 20 позафракційними народними депутатами (НД) вийшли з урядової коаліції, щоб створити умови для розпуску парламенту.

² Всі звіти за результатами спостереження місій ОБСЄ/БДПЛ опубліковані на веб-сайті ОБСЄ/БДПЛ: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine>.

III. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Позачергові вибори народних депутатів України 2014 року проводилися в особливо складних політичних, безпекових та економічних умовах.³ Виклики щодо територіальної цілісності України, які з'явилися навесні, досягли кульмінаційної точки із втратою контролю урядом у частині Донецького та Луганського регіонів (областей). Після кількох місяців важких бойових дій було оголошене номінальне припинення вогню, починаючи з часу підписання Мінського протоколу та Меморандуму про виконання, відповідно 5 та 19 вересня.⁴ Однак, випадки порушення домовленостей та людські втрати продовжували зростати у передвиборчий період. Хоча органи управління виборчим процесом докладали рішучих зусиль для проведення виборів на всій території країни, вибори були неможливі на значній частині двох східних областей та на Кримському півострові, що був незаконно анексований Російською Федерацією в березні.⁵

Події минулого року трансформували політичний ландшафт країни. Петро Порошенко був обраний новим президентом країни 25 травня. Партія регіонів (ПР), яка перемогла на парламентських виборах у 2012 році, формально не брала участі у цих виборах.⁶ Кандидати від Українського Демократичного Альянсу за Реформи (УДАР) – однієї з п'яти політичних партій, що подолали 5% бар'єр у 2012 році, балотувались у складі новоствореної партії «Блок Петра Порошенка» (ППБ). Комуністична партія України (КПУ) брала участь у цих виборах на тлі формального провадження, що тривало, стосовно заборони її діяльності.⁷ Водночас, кілька нових або раніше маловідомих партій, серед яких «Народний фронт» (НФ), «Самопоміч», Опозиційний блок (ОБ) та відновлена «Сильна Україна» (СУ), зареєстрували партійні списки та кандидатів-мажоритарників. Інші помітні учасники виборчих перегонів: Радикальна партія Олега Ляшка (РП), «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», «Громадянська позиція» (ГП) та «Свобода». Приблизно дві третини складу парламенту поточного скликання балотувалися до нового парламенту.

IV. ВИБОРЧА СИСТЕМА ТА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Парламент складається з 450 членів та обирається строком на п'ять років за змішаною пропорційно-мажоритарною системою. Половина народних депутатів обирається на основі пропорційного представництва за закритими партійними списками в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, а друга половина обирається в одномандатних округах простою більшістю (перемагає той, хто набере більше голосів). Політичні партії мають набрати мінімум п'ять відсотків всіх відданих голосів, щоб брати участь у розподілі мандатів за пропорційним компонентом виборів. Змішана виборча система вже довгий час є

³ За даними останнього звіту Світового банку, у 2014 році очікується скорочення економіки України на 8%. Див.: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/10/02/staying-on-the-reform-path-critical-to-restoring-growth-and-stability-in-ukraine>.

⁴ Закон про надання спеціального статусу територіям Донецької та Луганської областей був прийнятий парламентом 16 вересня та підписаний президентом 16 жовтня. На початку листопада Президент та кілька народних депутатів закликали парламент скасувати закон.

⁵ Після так званого «референдуму», що відбувся на Кримському півострові 16 березня у порушення Конституції України, були прийняті рішення двох палат російського парламенту про визнання Криму та міста Севастополь суб'єктами Російської Федерації. Див. Висновок Венеціанської комісії № 762/2014, прийнятий 21 березня 2014 року, на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)002-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)002-e).

⁶ Кандидати, що раніше були членами ПР, балотувалися як самовисуванці або йшли від інших партій – переважно Опозиційного Блоку (ОБ) або «Сильної України» (СУ).

⁷ Провадження про заборону діяльності КПУ було відкрите Міністерством юстиції 8 липня.

предметом суперечок в Україні, а її мажоритарну складову багато співрозмовників вважають особливо вразливою для фальсифікацій.⁸ Незважаючи на це та на вимоги громадськості, парламент, що переобирався, не реформував виборчу систему.

Після відновлення поправок до Конституції 2004 року, НД втрачають мандат, якщо вони не приєднуються або вийдуть зі складу парламентської фракції політичної партії, від якої їх було обрано. Це суперечить пункту 7.9 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року та неодноразово критикувалось Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у контексті Конституції України в редакції 2004 року.⁹

Проведення виборів народних депутатів регулюється Конституцією, Законом України «Про вибори народних депутатів України» (далі – Закон про вибори), Законом «Про Центральну виборчу комісію» (ЦВК), Законом «Про державний реєстр виборців», іншими законами та постановами ЦВК. До законодавчої бази щодо парламентських виборів вносились зміни у 2013 році та на початку 2014 року, які врахували деякі попередні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ. Зокрема, поправками було визначено критерії створення та визначення меж одномандатних округів та вимагалось врахування інтересів національних меншин у цьому процесі, запроваджено можливість виправлення помилок і неточностей у реєстраційних документах кандидатів, зменшено кількість виборців на виборчій дільниці, а також знижено розмір грошової застави.

Водночас, ці зміни не враховували певні занепокоєння, що висловлювались раніше. Права кандидатів залишились обмеженими через непропорційні обмеження для тих, хто мав судимість у минулому, незалежно від важкості скоєного злочину, а також через надмірну вимогу щодо п'ятирічного терміну проживання в країні; обидва ці положення суперечать зобов'язанням України як країни-учасниці ОБСЄ, а також іншим міжнародним зобов'язанням.¹⁰ Серед інших зауважень – відсутність положень, що дозволяють створювати блоки партій, а також існуюча формула створення окружних виборчих комісій (ОВК) та дільничних виборчих комісій (ДВК), що ставить у більш вигідне становище партії, які мають фракції в парламенті. Незважаючи на давні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ, законодавча база також залишається фрагментованою та нечіткою у регулюванні багатьох питань. Неоднозначність законодавчих положень посилювалась неодноразовими випадками неоднакового застосування судами та ЦВК певних приписів, що призводило до правової невизначеності та нерівних умов для кандидатів.

Зміни до виборчого законодавства вносились до порядку денного парламенту у передвиборчий період. 14 жовтня парламент прийняв поправки до Кримінального кодексу, що посилювали відповідальність за виборчі порушення. Ці поправки враховували раніше висловлені зауваження ОБСЄ/БДПЛ та загалом були сприйняті зацікавленими сторонами

⁸ Див. Спільні висновки ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії щодо цього питання, зокрема CDL-AD(2011)037, п.22, та CDL-AD(2013)016, п.15.

⁹ Див. Звіт про імперативний мандат і аналогічні практики на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-e).

¹⁰ Див. пункт 7.5 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року, пункт 15 Загального коментаря №25 Комітету ООН з прав людини 1996 року та Розділ I.1.1.c Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії (на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e)). Стаття 2.9 Закону про вибори також встановлює обмеження права голосу громадян, визнаних судом недієздатними. Хоча обмеження права голосу людей з психічними захворюваннями не вважається порушенням принципу загального виборчого права, остання судова практика Європейського суду з прав людини закликає до пропорційного підходу до таких обмежень (див. *Алаїош Кішш (Alajos Kiss) проти Угорщини*).

виборчого процесу позитивно. Парламент зробив спробу, але неуспішну, прийняти поправки до Закону про вибори. Законодавчі ініціативи, спрямовані на внесення змін до виборчого законодавства, особливо поправки, якими полегшувався доступ до виборчих дільниць для учасників антитерористичної операції, розглядалися парламентом вже в останній тиждень перед днем голосування. Зміни до виборчого законодавства також ініціювала ЦВК, яка 14 жовтня прийняла постанову, звернувшись до парламенту з проханням розглянути поправки до деяких положень закону.

Слід розглянути можливості для проведення комплексної виборчої реформи, яка б гармонізувала виборче законодавство, регулюючи всі види виборів та включаючи інші невраховані давні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії. Зокрема, у рамках реформування мають бути скасовані необґрунтовані обмеження прав кандидатів, а також обмеження свободи мандату. Обмеження щодо створення виборчих блоків може бути скасоване, щоб посилити змагальність у виборчому процесі та забезпечити ширше представництво в парламенті. Виборча реформа має бути проведена завчасно до наступних виборів, а сам процес має бути прозорим і всеохоплюючим.

V. УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ

Управління виборчим процесом здійснюється трирівневою системою виборчих комісій, що складається з ЦВК, 213 ОВК у відповідній кількості одномандатних округів та приблизно 29 977 ДВК.¹¹ У Криму виборчі комісії не утворювались.¹²

5 з 15 членів ЦВК, включаючи одного з двох заступників голови та секретаря – жінки. Жінки також були добре представлені на рівні ОВК, де їхня частка становила 54% всіх членів. Станом на 31 жовтня головами 97 ОВК були жінки, а також 106 жінок обіймали посади заступників голів і 144 – секретарів. Жінки були головами у 68% ДВК, де велося спостереження, і їхня частка становила 72% членів ДВК на цих виборчих дільницях.

A. ЦЕНТРАЛЬНА ВИБОРЧА КОМІСІЯ

ЦВК є постійно діючим органом, відповідальним зокрема за забезпечення реалізації та захисту виборчих прав громадян та уніфікованого застосування закону про вибори. 15 членів ЦВК призначаються на сім років парламентом за поданням президента. Більшість теперішніх членів ЦВК була призначена у червні 2007 року, але останніми поправками термін їхніх повноважень був продовжений, оскільки парламент не призначив заміни.¹³ ЦВК регулює всі технічні аспекти виборів, створює одномандатні виборчі округи, формує ОВК, контролює

¹¹ У Донецькій та Луганській областях вибори не проводились відповідно у 9 з 21 та у 6 з 11 одномандатних виборчих округів. Лише у шести одномандатних округах у Донецькій та одному одномандатному окрузі у Луганській області вибори відбулись на всіх виборчих дільницях. Відповідно до статті 96.11 Закону про вибори, ОВК зобов'язана встановити підсумки голосування «незалежно від кількості виборчих дільниць, на яких голосування було визнано недійсним». ОВК у Донецькій та Луганській областях, де вибори не проводились, не могли встановити підсумки голосування, оскільки вони не отримали жодного протоколу ДВК, і тому не подавали протоколи ОВК до ЦВК.

¹² 15 квітня Верховна Рада прийняла Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Відповідно до цього закону, голосування в Криму не проводилося.

¹³ У квітні 2014 року було призначено двох нових членів. Відповідно до поправки до Закону про ЦВК, що була офіційно оприлюднена 13 березня, члени ЦВК продовжують виконувати свої обов'язки після закінчення сьомого року після призначення на посаду без визначення терміну припинення їхніх повноважень.

функціонування Державного реєстру виборців та розподіляє кошти, виділені на організацію та проведення виборів.¹⁴ Крім цього, ЦВК відповідає за реєстрацію всіх кандидатів-мажоритарників та партійні списки кандидатів, реєструє довірених осіб партій та кандидатів, організації громадських спостерігачів, акредитує міжнародних спостерігачів, здійснює контроль за фінансуванням виборчих кампаній партій.

ЦВК працювала в цілому незалежно та колегіально. На ефективність роботи комісії впливало істотне навантаження, а також те, що ЦВК мала діяти у скорочені строки, встановлені для проведення позачергових виборів.¹⁵ Невважаючи на це, ЦВК дотрималась визначених законом термінів. З 27 серпня до 26 листопада ЦВК прийняла 1 381 постанов; більшість з них була прийнята одногосно та опублікована на веб-сайті ЦВК.

Загалом, засідання ЦВК були відкриті для партій, кандидатів, спостерігачів та ЗМІ, а про їх проведення оголошувалося завчасно на веб-сайті комісії.¹⁶ На прозорості роботи ЦВК негативно відображалась практика проведення попередніх нарад за закритими дверима перед офіційними засіданнями на відміну від позачергових виборів президента, коли спостерігачам дозволяли бути присутніми на таких нарадах. На засіданнях бракувало обговорення по суті, яке відбувалось саме на попередніх нарадах, а спостерігачам, як правило, не надавались проекти рішень та інші матеріали, крім порядку денного засідання.¹⁷

В. ОКОУЖНІ ВИБОРЧІ КОМІСІЇ

5 вересня ЦВК сформувала 213 ОВК за поданнями політичних партій.¹⁸ Чотири партії, які мають фракції в парламенті, отримали гарантоване представництво в ОВК. Решту посад було розподілено шляхом жеребкування серед подань від партій, що мають право висувати кандидатури членів ОВК. Партії, які мають фракції в парламенті та які зареєстрували списки кандидатів, також могли брати участь у жеребкуванні, що надавало їм перевагу перед іншими учасниками та додаткові можливості для посилення представництва в комісіях.¹⁹ Голови, заступники голів та секретарі (так звані керівні посади) призначались відповідно до пропорційної частки кожної партії серед всіх членів ОВК на загальнонаціональному рівні.

Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ відвідали майже 180 ОВК, деякі з них – кілька разів. Хоча у приблизно 80% випадків спостерігачі оцінили організацію та підготовку до виборів як добру або адекватну, на роботу ОВК негативно вплинула низка факторів. ОВК загалом висловлювали занепокоєння щодо браку достатнього часу для підготовки. На початковому

¹⁴ Уряд надав кошти, необхідні для проведення цих виборів, хоча із значною затримкою. 28 серпня ЦВК звернулася із проханням про надання близько 980 млн. грн. (приблизно 55 млн. євро). 8 вересня Кабінет міністрів прийняв рішення про виділення близько 957 млн. грн.

¹⁵ Кожен член ЦВК отримує роздруковані примірники проектів постанов. Кілька засідань ЦВК, що мали понад 50 питань на порядку денному, були відкладені через недостатні можливості для друку.

¹⁶ Про проведення кількох засідань ЦВК не було оголошено взагалі, або вони відбулися раніше оголошеного часу.

¹⁷ Закон про ЦВК встановлює, що комісія повинна працювати відкрито та публічно, а також дозволяти спостерігачам та довіреним особам брати участь в обговореннях усіх питань. Крім того, Регламент ЦВК дозволяє присутність запрошених осіб на «підготовчих» нарадах. До дня голосування спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ було дозволено відвідати п'ять попередніх нарад.

¹⁸ Відповідно до статей 27.2 та 107.2 Закону про вибори, суб'єктами подання кандидатур до складу ОВК є: а) політичні партії, депутатська фракція яких зареєстрована в парламенті, б) політичні партії, які зареєстрували кандидатів у загальнодержавному окрузі, в) політичні партії, кандидати від яких були зареєстровані у загальнодержавному окрузі на минулих парламентських виборах.

¹⁹ Така практика суперечить положенням Розділу II.3.1. Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії, в якому говориться, що політичні партії повинні мати рівне представництво у виборчих комісіях.

етапі кілька ОВК мали перешкоди в роботі, викликані відсутністю операційних ресурсів або затримками фінансування.²⁰ Інші ОВК мали проблеми внаслідок блокування роботи з боку голови або інших членів ОВК, або внаслідок браку довіри серед членів.²¹ Незважаючи на це, найбільшою мірою на роботу ОВК вплинули постійні зміни у складі ОВК.

Після першого призначення членів ОВК відбулась велика кількість заміни, включно з членами, призначеними на керівні посади, що підвищило робоче навантаження на ЦВК та негативно вплинуло на стабільність, ефективність та загальну роботу ОВК. З 9 вересня до 14 листопада 2 496 з 3 821 призначених членів ОВК (67 відсотків) були замінені, у тому числі 593 члени, призначені на керівні посади.²² Заміни відбувались у всіх ОВК;²³ 716 членів ОВК були замінені у Донецькій і Луганській областях (відповідно 443 та 273 заміни), особливо слід відзначити ті ОВК, які, за даними ЦВК, не працювали до дня голосування, і де зрештою вибори не відбулися.²⁴ Заміни продовжувалися до та після дня голосування, під час встановлення підсумків.²⁵ Більшість заміни (93%) були ініційовані партіями, що висунули відповідних кандидатів.²⁶ Найчастіше заміни ініціював УДАР (239 заміни), за яким іде ПР (171 заміна) та Партія зелених (166 заміни).

Слід розглянути можливості для запровадження кінцевих термінів для заміни членів виборчих комісій до дня голосування, щоб забезпечити у такий спосіб стабільність управління виборчим процесом та уникнути додаткового навантаження на ЦВК і негативного впливу на ефективність роботи ОВК.

За інформацією, отриманою від співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПЛ, велика кількість заміни членів ОВК також є результатом широкомасштабної корупції серед суб'єктів виборчого процесу. Зокрема, політичні партії, які отримали місця в комісіях та квоти на керівні посади, обмінювали/продавали ці місця іншим зацікавленим суб'єктам виборчого процесу, щоб вони могли отримати більшість у виборчих комісіях, а значить – контроль за прийняттям рішень та діяльністю відповідних комісій.²⁷ Це викликає занепокоєння щодо незалежності та неупередженості органів управління виборчим процесом та вимагає дій, спрямованих на посилення незалежності членів комісій.²⁸

²⁰ Наприклад, ОВК 36, 37, 40, 77, 92, 117 та 206. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли, що у деяких випадках операційні витрати відшкодовувалися за рахунок власних коштів членів ОВК.

²¹ Наприклад, ОВК 21, 28, 40, 112, 182 та 188.

²² З 2 496 членів, які були замінені, приблизно 7% були повторно призначені від інших суб'єктів висування, ніж ті, за поданням яких їх було призначено вперше.

²³ У 46 ОВК дві третини або більше членів комісії були замінені, а в ОВК 52, 59 та 60 були замінені всі члени.

²⁴ Голосування не відбувалось в ОВК 41–44, 51, 54–56 та 61 у Донецькій області та в ОВК 104, 105 та 108–111 у Луганській області. Ці ОВК відповідали за 1 732 ДВК, що мають приблизно 2,3 млн. зареєстрованих виборців.

²⁵ Наприклад, ОВК 13, 25, 38, 49, 50, 59, 60, 77, 79, 94, 106, 107, 112, 114, 128, 130, 132, 138, 140, 182, 198 та 222.

²⁶ У деяких окремих випадках члени ОВК або не знали про свою заміну за поданням відповідних партій (ОВК 66 та 189 та 205), або замінені члени не могли правильно назвати партії, які їх висунули (ОВК 40). Серед інших причин заміни – складення повноважень за власним бажанням, відмова скласти присягу члена ОВК, або порушення Закону про вибори.

²⁷ За інформацією, наданою ЦВК, «місткість ринку» з продажу місць у комісіях або квот сягає 57 млн. доларів США (207 000 доларів в одній ОВК).

²⁸ Статті 1, 5.1 та 10 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції наголошують на важливості прийняття необхідних заходів державами-учасницями відповідно до основоположних принципів національного права, спрямованих на подолання корупції в державному управлінні та посилення прозорості, чесності, підзвітності і верховенства права. Див. http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf.

З метою подальшого забезпечення чесності, прозорості, підзвітності та верховенства права у виборчих комісіях зацікавлені сторони виборчого процесу мають запровадити комплекс відповідних скоординованих антикорупційних дій. Такі дії можуть також бути спрямовані на створення гарантій чесності та забезпечення незалежності органів управління виборчим процесом від політичного втручання, а також можуть забезпечувати чесне виконання ними своїх обов'язків.

Хоча органи, відповідальні за підготовку та проведення виборів, докладали рішучих зусиль для проведення виборів на всій території країни, вороже оточення і загрози безпеки на частині територій Донецької і Луганської областей негативно вплинули на хід підготовки до виборів у великій кількості виборчих округів у цьому регіоні. Деякі ОВК були змушені замінити призначених членів ДВК, тому що ці члени боялись працювати в ДВК.²⁹ З метою сприяння їхній роботі, розташування кількох ОВК було перенесене на території, підконтрольні уряду, у межах цих областей.³⁰ 17 ОВК, які повністю або частково працювали у день голосування та наступну ніч, включали території, що знаходяться в їхніх межах, які не контролювались урядом.³¹

С. ДІЛЬНИЧНІ ВИБОРЧІ КОМІСІЇ

ДВК були сформовані окружними виборчими комісіями за поданнями політичних партій, які мають зареєстровані фракції в парламенті, партій, що брали участь у виборах у загальнодержавному багатомандатному окрузі, а також кандидатів, зареєстрованих у відповідних мажоритарних округах. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили, що загалом ОВК сформували ДВК до встановленого законом строку – 10 жовтня.³² Загалом, процес формування ДВК був оцінений як впорядкований та такий, що переважно відповідав встановленому законом порядку, хоча пізніше були відмічені невідповідності, пов'язані з поданням кандидатур членів ДВК. На жаль, спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ постійно відмовляли у доступі до приміщень ІТ для спостереження за процесом опрацювання списків кандидатів.³³ Крім того, на процес формування ДВК негативно вплинула низка інших чинників. Зокрема, до них належали проблеми, пов'язані з обробкою даних в інформаційній системі ЦВК «Вибори», брак довіри членів ОВК один до одного або до процесу, а також тривалі обговорення за участю довірених осіб партій/кандидатів та спостерігачів під час розподілу керівних посад, що створювали зайве навантаження на ОВК під час формування ДВК.

Навантаження на ОВК також було збільшене через необхідність виключати кратне включення кандидатур, внесених більш ніж одним суб'єктом виборчого процесу.³⁴ Різні співрозмовники повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що велика кількість випадків кратного

²⁹ Зокрема ОВК 47 та 48 у Донецькій області.

³⁰ Відповідно до постанов ЦВК №. 1165, 1396, 1442, 1524, 1973, 2005 та 2033, ОВК 45, 51, 53 та 59 у Донецькій області та ОВК 104 та 114 у Луганській області.

³¹ ОВК 45–50, 52, 53, 57–60 та ОВК 106, 107, 112–114 відповідно у Донецькій та Луганській областях. Цим ОВК підпорядковуються 1 459 ДВК з близько 2,6 млн. зареєстрованих виборців.

³² ОВК 36, 38, 40, 67, 68, 70, 83, 113, 114, 128, 163, 192, 194 та 200, як повідомлялось, мали проблеми у процесі формування ДВК. ОВК 33, 68 та 171 мали провести повторне жеребкування для формування ДВК через помилки. ОВК 68 та 70 не змогли підготувати та подати протоколи про формування ДВК через технічні проблеми, пов'язані з роботою системи «Вибори».

³³ 6 жовтня ЦВК прийняла Постанову №1493 про забезпечення безпеки та захисту складових системи «Вибори», розташованих у приміщеннях ОВК.

³⁴ Неодноразово внесені імена виявляються системою «Вибори» та виключаються з кожного відповідного списку поданих кандидатур. Наприклад, в ОВК 92 було виключено майже 300 імен, що повторювалися.

включення пояснюється тим, що кандидати на посаду членів комісії або звертались до різних суб'єктів подання, щоб отримати гарантоване працевлаштування в комісії, або суб'єкт подання використовував без попередньої згоди відповідних осіб заяви, отримані під час попередніх виборів.³⁵ Подання заявок з фальшивими підписами або копій ідентифікаційних документів без попередньої згоди заявника викликає запитання щодо дійсності таких документів, які є невід'ємною складовою процесу формування ДВК.

Заміни членів ДВК почались майже одразу після створення ДВК та продовжувались до дня голосування, що впливало на роботу як ОВК, так і ДВК. У деяких випадках половину або більше половини членів комісій було замінено на території окремих ОВК. За інформацією, що надійшла до МСВ ОБСЄ/БДПЛ, велика кількість заміन була викликана, крім інших причин,³⁶ корупційною практикою, яка розглядалась вище, стосовно ОВК, що викликає запитання щодо чесності та незалежності комісій на рівні виборчих дільниць.³⁷ Особливо актуальним це стає у світлі виявлених фальсифікацій, про які йдеться у Розділі XIV «Встановлення підсумків голосування та оголошення результатів».

Серйозну увагу слід приділити перегляду методів формування ОВК та ДВК. Мають бути вжиті ефективні заходи з підвищення інституційної спроможності та стабільності ОВК та ДВК шляхом посилення методів набору, найму та навчання, щоб забезпечити та підвищити неупередженість та професійність членів комісій. У всіх випадках має бути дотриманий принцип рівного представництва в комісіях.

На запрошення ЦВК Міжнародний фонд електоральних систем (IFES) провів навчання для членів ОВК та ДВК. Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ загалом позитивно оцінили навчальні заходи, на яких вони були присутні. Однак, заміна великої кількості членів комісій зменшила ефективність навчання на практиці.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні на прохання ЦВК запровадив навчальний механізм для членів виборчих комісій та інших учасників виборчого процесу. На жаль, напередодні дня голосування навчальна програма зазнала хакерської атаки та була недоступною протягом одного дня. Веб-сайт ЦВК також став об'єктом хакерських атак, але в день голосування продовжив роботу.

VI. РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ

Реєстрація виборців проводиться автоматично у централізованому Державному реєстрі виборців (ДРВ). ЦВК контролює роботу центрального органу ведення ДРВ, 27 органів

³⁵ Суб'єкти висування мають подавати списки кандидатур разом із заявками, підписаними кандидатами, та копіями їхніх посвідчень особи.

³⁶ Основні причини, названі спостерігачем МСВ ОБСЄ/БДПЛ, були пов'язані з небажанням кандидатів працювати на керівних посадах, але вони були готові працювати членами комісії, або кандидати на посаду членів ДВК не знали про свої висування та призначення (такі випадки були підтверджені спостерігачами МСВ ОБСЄ/БДПЛ в ОВК 127, 137–139, 183, 185 та 188), називали також низьку платню, особисті причини або стан здоров'я. Крім цього, щоб дотриматись визначених законом кінцевих термінів, партії часто висували недосвідчених або дуже молодих людей, і пізніше були змушені замінювати таких членів комісій більш досвідченими, які не обирались шляхом жеребкування.

³⁷ Пункт 20 Загального коментаря №25 Комітету ООН з прав людини 1996 року наголошує на необхідності проведення виборчого процесу справедливо та неупереджено, а також відповідно до встановлених законів, що враховують положення Конвенції. Розділ II.3.1.b Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії передбачає, що незалежні та неупереджені виборчі комісії мають створюватися на всіх рівнях.

адміністрування реєстру (ОАР), та 756 органів ведення реєстру (ОВР), які постійно оновлюють та вносять відомості до ДРВ.³⁸ За даними офіційного протоколу ЦВК про підсумкові результати, до списків виборців на виборчих дільницях, де відбувалось голосування, було включено 30 921 218 виборців.³⁹ Для голосування за місцем перебування було зареєстровано близько 815 640 виборців, позбавлених можливості пересуватися самостійно, і ще 461 544 виборців були зареєстровані для голосування в дипломатичних представництвах та консульських установах України за кордоном.⁴⁰

Співрозмовники висловлювали впевненість у точності реєстру виборців. Попередні списки виборців, запрошення для виборців та остаточні списки виборців були оформлені на основі витягу з ДРВ та складені органами ведення реєстру окремо для кожної виборчої дільниці. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили про те, що майже всі ДВК, на яких вони спостерігали процес передачі, отримали попередні списки виборців вчасно або із незначною затримкою. ДВК надавали попередні списки виборців для ознайомлення на наступний після отримання день, щоб виборці могли перевірити відомості про себе та звернутися з проханням про внесення змін у разі потреби. Остаточні списки виборців були надруковані та передані ДВК 23 жовтня.

З огляду на безпекову ситуацію в Донецькій та Луганській областях, станом на 25 жовтня 54 з 96 ОВР у цих областях, що відповідають за 3,2 млн. зареєстрованих виборців, були тимчасово закриті. 42 ОВР, які працювали, відповідали за майже 2 млн. виборців.⁴¹ Таким чином, приблизно 1 460 з 3 899 ДВК отримали попередні списки виборців.

Закон про вибори дозволяє всім громадянам, які мають право голосу, тимчасово змінювати місце голосування.⁴² 7 жовтня – за 19 днів до дня голосування – ЦВК затвердила спрощений порядок, намагаючись полегшити участь у цих виборах для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та інших виборців з Донецької та Луганської областей.⁴³ Виборці з Кримського півострова також могли тимчасово змінити свою виборчу адресу за аналогічною спрощеною процедурою. Однак, такі спрощені процедури, встановлені для виборців, які мешкають на територіях, що зараз не контролюються урядом, вимагали здійснення двох поїздок за межі регіону для реєстрації та голосування, що передбачало подорожі, витрати і – особливо – ризик.⁴⁴ Станом на кінцеву дату 20 жовтня приблизно 190 200 виборців подали заяви про

³⁸ Доступ 31 ОВР на Кримському півострові до ДРВ був заблокований, оскільки територія залишається окупованою.

³⁹ Загальна кількість зареєстрованих виборців станом на визначену законом кінцеву дату 20 жовтня становила 35 828 401, до яких увійшли зареєстровані виборці з Кримського півострова, а також виборці з виборчих округів, в яких вибори не проводились з огляду на загрози безпеки.

⁴⁰ Відповідно до Постанови ЦВК № 1651 від 10 жовтня, було створено 112 ДВК у 72 країнах.

⁴¹ Фактична кількість працюючих ОВР змінювалась протягом періоду спостереження.

⁴² Такі виборці повинні обґрунтувати свою заяву. Заяви мали бути подані не пізніше ніж за п'ять днів до дня голосування. Виборці, які бажають тимчасово змінити місце голосування на іншу виборчу дільницю поза межами одномандатного округу, до якого вони віднесені, мають право голосу на виборах народних депутатів лише у загальнодержавному окрузі.

⁴³ Відповідно до Постанови ЦВК № 1529, виборці з Донецької та Луганської областей можуть не додавати жодних підтверджуючих документів до заяви про тимчасову зміну місця голосування. 6 жовтня ЦВК прийняла Постанову №1495, яка дозволяє будь-якому ОВР вносити у Реєстр зміни до персональних даних виборців, які мешкають у Донецькій та Луганській областях.

⁴⁴ На веб-сайті Ради національної безпеки і оборони України, а також в українських джерелах новин повідомлялось про розповсюдження у день голосування на територіях Луганської області, що не контролюються урядом, листівок з погрозами про притягнення мешканців до кримінальної відповідальності та позбавлення пенсій у разі, якщо вони будуть голосувати на парламентських виборах, та про страту, якщо вони виконуватимуть обов'язки члена виборчої комісії (<http://www.rnbo.gov.ua/news/1848.html>). Проблеми кримських татар розглядаються у Розділі X «Участь національних меншин».

тимчасову зміну місця голосування, серед яких близько 25 000 військовослужбовців, 3 600 виборців з Кримського півострова⁴⁵ та майже 32 800 виборців з Донецької та Луганської областей.

Українські органи влади мають вжити ефективних заходів для зменшення складностей/перешкод для тимчасової перереєстрації виборців з Кримського півострова, щоб ще більше полегшити участь та реалізацію конституційних прав цих виборців. З огляду на це, мають бути по можливості максимально спрощені процедури їхньої реєстрації та голосування, а органи, відповідальні за підготовку та проведення виборів, і державні органи влади мають активізувати зусилля у напрямку інформування жителів цих територій про механізми, якими вони можуть скористатися, щоб проголосувати.

Загалом, як і під час виборів президента у травні 2014 року, інформування та навчання виборців виявилось недостатнім. Освітні ролики для виборців у національних засобах мовлення були майже відсутні.⁴⁶ З огляду на це, цілеспрямована загальнонаціональна кампанія з освіти або підвищення рівня обізнаності виборців, спрямована на інформування та роз'яснення для сотень тисяч ВПО спрощеної процедури могла б допомогти підвищити кількість ВПО, які зареєструвались та взяли участь у виборах.⁴⁷

На майбутніх виборах слід серйозно розглянути можливості для прийняття ефективної стратегії інформування та освіти виборців, а також для проведення кампанії з інформування виборців, зосередженої, серед іншого, на підвищенні рівня обізнаності ВПО та виборців, які мешкають на Кримському півострові.

VII. РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ

Висування кандидатів тривало з 28 серпня до 25 вересня. Кандидати в одномандатних округах могли висуватись політичними партіями або балотуватися у порядку самовисування. Партії можуть висувати виборчі списки з максимум 225 кандидатів у загальнодержавному виборчому окрузі та не більш ніж по одному кандидату у кожному мажоритарному окрузі. Особа може бути включена до виборчого списку кандидатів у депутати від партії, або висунута в одномандатному виборчому окрузі, але не одночасно. ЦВК мала приймати рішення щодо більш ніж 7 000 заявок на реєстрацію протягом п'яти днів після отримання подання.⁴⁸ Процес був загалом всеохоплюючим та надавав виборцям можливість обирати з великої кількості партій та кандидатів. Всього було зареєстровано 6 684 кандидати; 3 128 кандидатів у виборчих списках 29 партій та 3 556 в мажоритарних округах, з яких 1 405 балотувалися за партійними списками та 2 151 – у порядку самовисування.⁴⁹

⁴⁵ Загальна кількість виборців, зареєстрованих на Кримському півострові, станом на 20 жовтня становила 1 799 918.

⁴⁶ На загальнонаціональному рівні інформація для виборців розміщалась на веб-сайті ДВР ЦВК та на сторінках соціальних медіа громадських організацій. Інші освітні заходи, відмічені спостерігачами ОБСЄ/БДПЛ, носили локальний характер та обмежувались лише певними областями.

⁴⁷ Пункт 11 Загального коментаря №25 Комітету ООН з прав людини 1996 року підкреслює важливість кампаній з освіти та реєстрації виборців у якості необхідних заходів, спрямованих на забезпечення ефективною реалізації політичних прав поінформованою громадою.

⁴⁸ За інформацією, наданою Головою ЦВК, період, протягом якого потенційні кандидати могли подавати документи, був занадто довгим у світлі загалом скорочених строків дострокових виборів .

⁴⁹ Загалом 235 кандидатів, які балотувалися в одномандатних округах, зняли свої кандидатури після реєстрації.

Закон про вибори передбачає внесення грошової застави та подання пакету документів, необхідних для реєстрації кандидатів та партійних списків, зокрема рішення партії про висунення кандидатів (лише для кандидатів, які балотуються від партій), автобіографію кандидата (кандидатів) з детальними персональними даними, а також заяву від кожного кандидата про згоду припинити будь-яку діяльність, несумісну з мандатом народного депутата, у разі обрання. ЦВК не розробила шаблонів та не надала чітких інструкцій щодо заповнення заявок, що призвело до відхилення понад 640 подань з формальних підстав внаслідок незначних пропусків.⁵⁰ Таку практику можна вважати порушенням закону про вибори.⁵¹

Хоча більшість постанов про реєстрацію кандидатів приймалися одногосно, підхід окремих членів ЦВК до розгляду поданих документів був не завжди однозначним. Відповідно до Постанови ЦВК №177, окремі партії та області (а також одномандатні округи у цих областях) розподіляються між всіма членами ЦВК, які розглядають документи кандидатів від відповідної партії або області. Деякі члени ЦВК вирішили повідомляти кандидатам про помилки або пропуски та дозволяти їм виправляти такі недоліки, а інші цього не робили. 7 членів ЦВК запропонували відмовити у реєстрації менш ніж 5% подань кандидатів, які вони розглядали; 1 член ЦВК запропонувала відмовити у реєстрації половині кандидатів, чії подання вона розглядала; 5 членів ЦВК запропонували відмовити у реєстрації понад 20% подань кандидатів, які вони розглядали. Всі їхні пропозиції були схвалені комісією.

Деякі рішення ЦВК були оскаржені в Київському апеляційному адміністративному суді або у Вищому адміністративному суді України; загалом 49 кандидатів були зрештою зареєстровані на підставі судових рішень.⁵²

ЦВК могла б розробити шаблони документації для подань, щоб зменшити можливість пропусків або технічних помилок для кандидатів. Можуть бути запроваджені ефективні механізми повідомлення, щоб органи управління виборчим процесом могли інформувати потенційних кандидатів про виявлені помилки чи пропуски у поданнях, дозволяючи їм виправити такі помилки.

Рівні права чоловіків і жінок, включаючи суспільно-політичне життя, гарантуються Конституцією та захищаються Законом про вибори та Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Втім, рівень представлення жінок залишається низьким. Незважаючи на те, що майже чверть кандидатів у партійних списках жіночої статі, що на 6% більше у порівнянні з виборами 2012 року, частка жінок серед всіх кандидатів-мажоритарників становила лише приблизно 13%. Зміни до закону про політичні партії,

⁵⁰ Загалом 404 кандидатам було відмовлено у реєстрації через відсутність заяв щодо несумісності, 214 заяв було відхилено через відсутність даних в автобіографії, 27 – через неправильні або пропущені дати подання, зазначені у документах.

⁵¹ Стаття 60.3 Закону про вибори передбачає, що помилки та неточності, виявлені у документах, поданих кандидатами для реєстрації, можуть бути виправлені та не можуть бути підставою для відмови у реєстрації кандидата. Також у пункті 24 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року зазначено, що «[будь-яке] обмеження прав та свобод у демократичному суспільстві повинно бути пов'язане з однією з цілей відповідного закону та бути суворо співрозмірним меті цього закону».

⁵² У трьох випадках ЦВК не виконала судові рішення про реєстрацію кандидатів, документи яких були відхилені. У двох з цих трьох випадків ЦВК після відмови у реєстрації повернула оригінали документів цим кандидатам; після прийняття судових рішень вона не змогла отримати оригінали від кандидатів і тому не зареєструвала їх. В одному випадку, рішення щодо якого було прийняте після дня голосування, ЦВК вирішала, що кандидат не може бути зареєстрований та включений у список партії після дня голосування.

прийняті у 2013 році, запровадили 30-відсоткову квоту для жінок у партійних списках, але закон не передбачає місця кандидатів у списках, а також не передбачає жодних механізмів забезпечення реалізації цієї вимоги. Поєднання продовження застосування змішаної виборчої системи та високої вартості балотування до Верховної Ради України називались деякими співрозмовниками МСВ ОБСЄ/БДПЛ у якості основної причини низької кількості жінок-кандидатів, особливо в одномандатних округах. Загалом, до парламенту було обрано 50 жінок, серед яких 48 пройшли за партійними списками і 2 були обрані в одномандатних округах.

Незважаючи на можливі зміни виборчої системи, питання недостатньої представленості жінок у парламенті має вирішуватись шляхом суворіших механізмів забезпечення виконання вимог та/або запровадження додаткових спеціальних тимчасових заходів, що можуть створити більш справедливі умови для всіх кандидатів.

VIII. УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ТА ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ

Передвиборча кампанія була конкурентною та ставала все більш жвавою по мірі наближення дня голосування, хоча за межами міських центрів вона залишалась менш активною, особливо у сільській місцевості. Безліч біг-бордів, банерів та плакатів, особливо «Батьківщини», БПП, НФ, ГП, РП, СУ та деяких мажоритарних кандидатів, були добре помітні у містах та інших населених пунктах, а також вздовж основних автошляхів. Було проведено лише декілька великих мітингів, більшість учасників перегонів вирішили проводити менш помітні зустрічі з виборцями. Багато партій та деякі кандидати використовували соціальні мережі для залучення електорату, особливо орієнтуючись на молодих виборців, що проживають у містах. Деякі співрозмовники заявляли, що вирішили здійснювати менш дорогі кампанії, щоб заощадити кошти з метою їхнього спрямування на військові потреби на сході, а також із міркувань доречності витрачання значних коштів на проведення масштабної кампанії в умовах продовження бойових дій. Багато учасників почали агітацію до того, як вони були офіційно зареєстровані ЦВК у якості кандидатів.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ здійснювала спостереження під час 87 мітингів та зустрічей з виборцями. Хоча кандидати загалом мали змогу вільно проводити кампанію, виборчий процес був затьмарений випадками насильства, об'єктами яких стали деякі кандидати, їхні агітатори та агітаційні заходи, у результаті чого їм довелося істотно змінити стратегію своїх кампаній.⁵³ Кількість таких інцидентів помітно зросла протягом останніх десяти днів кампанії, що суттєво обмежило спроможність деяких кандидатів агітувати, що суперечить положенням пунктів 7.6 та 7.7 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 р.⁵⁴ Декілька кандидатів та інших учасників виборчого процесу зазнали так званої «народної люстрації», коли жертв кидали до

⁵³ Міністерство внутрішніх справ 11 листопада повідомило МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що воно зареєструвало загалом 3711 скарг та інцидентів, пов'язаних із виборчим процесом, у період з 25 серпня до 25 жовтня.

⁵⁴ Пункт 7.6 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року передбачає, що держави-учасниці «поважають право окремих осіб і груп осіб створювати в умовах повної свободи свої політичні партії або інші політичні організації та надають таким політичним партіям і організаціям необхідні юридичні гарантії, які дозволяють їм змагатися між собою на основі рівності перед законом та органами влади». Пункт 7.7 вимагає, що держави-учасниці «забезпечують, щоб закон і державна політика допускали проведення політичних кампаній в атмосфері свободи і чесності, в якій жодні адміністративні дії, насильство або залякування не перешкоджали б партіям та кандидатам вільно представляти своїх погляди та оцінки, а також не заважали б виборцям ознайомлюватися з ними та обговорювати їх або голосувати вільно, без страху покарання».

смітників, а інших принижували в інший спосіб, покликаний зайняти місце офіційного процесу люстрації. Кілька учасників виборчих перегонів висловили своє схвалення таких дій, спрямованих у першу чергу на публічне осоромлення осіб, яких звинувачували в корупції, або народних депутатів поточного скликання, які 16 січня голосували за закони, що обмежували демократичні свободи.⁵⁵ Багато спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли, що вони бачили або отримували повідомлення про руйнування виборчих штабів чи наметів, а у багатьох випадках – систематичне псування агітаційних плакатів та біг-бордів деяких кандидатів.⁵⁶ Агресивна та подекуди насильницька риторика, часте застосування «чорного піару» – у багатьох випадках шляхом розповсюдження принизливих матеріалів з метою дискредитації опонентів – також інтенсифікувались ближче до кінця періоду передвиборчої агітації.

Органи влади та правоохоронні органи мають здійснити кроки для забезпечення оперативного розслідування всіх випадків насильства та залякування учасників виборчого процесу у незалежний та неупереджений спосіб, а також для притягнення винних до відповідальності, як передбачено законом. Мають бути посилені зусилля, спрямовані на забезпечення можливостей для доступу всіх кандидатів до електорату на рівній основі та без страху насильства або покарання.

Багато учасників виборчого процесу повідомили спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що, незважаючи на відносно короткі строки, кампанія, особливо в одномандатних округах, часто мала ознаки нечесної практики. До МСВ ОБСЄ/БДПЛ надійшла велика кількість підтверджених повідомлень про підкуп виборців та передачу товарів або надання послуг особам або групам осіб за кошти кандидатів, багато цих випадків розслідуються правоохоронними органами.⁵⁷ Деякі кандидати використовували благодійні фонди для надання товарів та послуг, включаючи шкільне обладнання, будівельні роботи, медичні обстеження та надання юридичних консультацій потенційним виборцям зі знижкою або безоплатно. Біг-борди та плакати, які за своїм виглядом дуже нагадували матеріали передвиборної кампанії декількох політичних партій, зокрема БПП, «Батьківщини» та НФ, але без зазначення фактичної назви, були вивішені за день до виборів, що є явною спробою обійти положення про «період тиші». Кілька спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ дізнались про розсилку СМС повідомлень виборцям у день голосування із запрошенням проголосувати за ОБ. Також у день голосування в Києві були помічені вантажівки з рекламою РП, що є явним порушенням Закону про вибори.

На умови проведення кампанії істотно впливало продовження протистояння у Донецькій та Луганській областях, а також невпевненість щодо подальшого статусу цих регіонів. Теми національної єдності, територіальної цілісності та оборони, децентралізації та надання «особливого статусу» територіям на сході країни визначали риторика кампанії. Також порушувались інші гострі проблеми, такі як проведення люстрації та реформування економіки, судової гілки влади, правоохоронної системи та Закону про вибори. Більшість

⁵⁵ Про випадки «народної люстрації» осіб, пов'язаних з попереднім урядом, включаючи кандидатів та інших учасників виборчого процесу, повідомляли спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ з м. Києва, а також з Чернігівської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Вінницької, Запорізької та Одеської областей. За інформацією спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ, в Одесі було порушено розслідування однієї такої справи.

⁵⁶ Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ бачили або отримували повідомлення про знищення виборчих штабів або наметів з Дніпропетровської (КПУ, ОБ, РП, БПП та один самовисуванець), Івано-Франківської (РП), Харківської (КПУ, ОБ), Одеської («Батьківщина»), Сумської (КПУ) та Запорізької (РП) областей.

⁵⁷ Станом на 18 листопада Міністерство внутрішніх справ повідомило, що в процесі розслідування перебуває 432 справи про виборчі порушення, більшість з яких стосуються звинувачень у підкупі виборців.

партій також зосереджувались на зовнішній політиці країни, особливо Угоді про асоціацію з ЄС та стосунках з НАТО і Росією. Питання рівної участі чоловіків і жінок у виборах та політичному житті країни у ширшому сенсі отримало дуже незначну увагу під час кампанії та загалом не було особливо помітним у програмах партій та кандидатів. Деякі співрозмовники відзначали, що кампанія занадто концентрувалась на особистостях та просувала лозунги, які деякі називали «популістськими», що зашкоджувало дискусіям по суті питань, які є надзвичайно важливими для майбутнього України, а також на національних, а не регіональних проблемах, навіть у рамках виборів в одномандатних округах.

Суспільне сприйняття корупції залишається поширеним, що підриває довіру до політичного процесу.⁵⁸ Питання корупції було не лише важливою темою передвиборної кампанії, але й піднімалось багатьма учасниками перегонів в якості основної задачі серед інших різноманітних аспектів виборчого процесу, включаючи висунання кандидатів політичними партіями, управління виборчим процесом, саму кампанію, а також здатність кандидатів залучити широку аудиторію у ЗМІ.

Громадяни робили вибір з-поміж великої кількості партій та кандидатів, включаючи велику кількість громадських активістів, журналістів та командирів волонтерських батальйонів, що беруть участь у бойових діях на сході. Кілька співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПІЛ відзначали, що певні фактори могли негативно вплинути на спроможність деяких виборців зробити поінформований вибір у день голосування. Багато учасників цього процесу відмовились від своєї попередньої партійної належності, або вступили до інших політичних партій, у той час як кілька незалежних кандидатів отримали більш-менш відкриту підтримку окремих партій. Інші використовували агітаційні лозунги та графічні ознаки певних партій, хоча ці партії публічно заперечували свою підтримку цих кандидатів. Крім цього, вибори в одномандатних округах характеризувалися присутністю великої кількості так званих «клонів», імена яких співпадали з іменами інших кандидатів,⁵⁹ а також «технічних кандидатів», які не здійснювали передвиборну кампанію, а були зареєстровані виключно з метою отримати представництво у виборчих комісіях.⁶⁰ Деякі партії відкликали своїх кандидатів у мажоритарних округах на користь інших учасників на пізніших етапах процесу.

На відміну від минулих виборів, зловживання адміністративним ресурсом не згадувалось у якості основної проблеми. Деякі кандидати, які обіймають керівні або високі адміністративні посади, взяли офіційні відпустки на період виборчої кампанії, але декілька продовжували працювати. Часта присутність певних державних, регіональних та місцевих посадовців на масових заходах розглядалась деякими співрозмовниками як надання незаконних переваг відповідним кандидатам,⁶¹ як і продовження засідань парламенту, прийняття або підписання кількох важливих законодавчих актів, включаючи антикорупційний пакет та закон про

⁵⁸ Україна посіла 144 місце серед 177 країн за Індексом сприйняття корупції у 2013 році, укладеному компанією Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International) із показником 25 зі 100 (див. <http://www.transparency.org/cpi2013/results>).

⁵⁹ Існують підстави вважати, що присутність «клонів» серед кандидатів могла вплинути на результат виборів принаймні в одному одномандатному окрузі (ОВК 68).

⁶⁰ Члени ДВК, висунуті так званими «технічними» кандидатами, як часто можна побачити, представляють інтереси інших учасників виборчих перегонів, що, як стверджується, використовують їх для неправомірного збільшення впливу в цих ДВК.

⁶¹ Наприклад, 12 жовтня Президент Порошенко виступив із важливим зверненням до народу, яке транслювалось засобами масової інформації в усій країні. Виступи урядових міністрів та прем'єр-міністра, особливо стосовно безпекової ситуації на сході, створювали додаткові платформи для звернення до електорату певних кандидатів.

люстрацію, під час кампанії.⁶² Президент Петро Порошенко та меншою мірою прем'єр-міністр Арсеній Яценюк несправедливо скористалися своїми посадами, закликавши виборців обрати реформаційний парламент напередодні дня голосування під час «періоду тиші», що суперечить положенням пункту 5.4 Копенгагенського документу 1990 року.⁶³

Органи влади та політичні партії мають здійснювати кроки, спрямовані на забезпечення чіткого поділу між політичними партіями та державою. Учасники виборчого процесу повинні докладати більших зусиль, щоб утриматись від використання посад державних службовців для отримання несправедливих переваг у виборчому процесі під час періоду передвиборної агітації.

А. ФІНАНСУВАННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ КАМПАНІЙ

Змінами до законодавства про вибори, внесеними у 2013 році, були запроваджені лише обмежені заходи для збільшення прозорості фінансування кампаній. Закон передбачає, що партії, які зареєстрували список кандидатів, та кандидати в одномандатних округах повинні створювати виборчі фонди, з яких всі витрати на кампанію повинні здійснюватись напрямку безготівковим переказом.⁶⁴ Джерело фінансування фондів обмежене власними ресурсами партії або кандидата, а також приватними пожертвами від фізичних осіб. Пожертви з анонімних джерел та від іноземців не дозволяються. Втім, обмежень розміру пожертв від фізичних осіб не встановлено, а негрошові внески не регулюються.

Відповідно до закону, політичні партії мають подавати проміжний та кінцевий фінансові звіти про надходження та використання коштів до ЦВК, а кандидати, що балотуються в одномандатних округах – до відповідних ОВК. Виборчі комісії повинні оприлюднити ці звіти, проаналізувати їх та опублікувати відповідні висновки. Однак, з огляду на скорочений період передвиборної агітації, від більшості учасників процесу не вимагалось подання проміжних фінансових звітів на цих виборах, оскільки визначена законом кінцева дата передувала завершенню процесу реєстрації кандидатів. Крім цього, у випадку проведення позачергових виборів народних депутатів особи, які бажають зареєструватись кандидатами, не зобов'язані подавати фінансові декларації до ЦВК. Таким чином, виборці мали недостатньо інформації про розмір або джерела фінансування виборчих фондів кандидатів до дня голосування. Станом на 27 листопада фінансові звіти 28 з 29 політичних партій та 996 кандидатів-мажоритарників були опубліковані на веб-сайті ЦВК. За інформацією, отриманою від спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ, виявилось, що кілька ОВК не знали, що вони мали аналізувати фінансові звіти, які подаються кандидатами в одномандатних округах.

Мають бути розглянуті заходи з підвищення прозорості та підзвітності фінансування кампаній, а також з посилення існуючих або запровадження ефективних та співрозмірних санкцій за невиконання вимог щодо оприлюднення інформації. Спроможність ЦВК та ОВК має розвиватись для виконання ними своїх обов'язків щодо аналізу та оприлюднення

⁶² Наприклад, 9 жовтня президент підписав закон про люстрацію, а 14 жовтня парламент прийняв низку законів, включаючи закон про прокуратуру та антикорупційний пакет, всі з яких відповідають ключовим вимогам громадськості, що були в основі вимог Майдану на початку року.

⁶³ Президент Порошенко є почесним лідером БПП, а прем'єр-міністр Яценюк – лідером НФ. Пункт 5.4 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року передбачає «чіткий поділ між державою і політичними партіями; зокрема, політичні партії не будуть зливатися з державою».

⁶⁴ Розмір виборчого фонду для партій, що бере участь у виборах у загальнодержавному виборчому окрузі, не може перевищувати 90 000 мінімальних заробітних плат (приблизно 112,5 млн. грн., або менше 7 млн. євро), в той час як для кандидатів, які балотуються в мажоритарних округах, він не може перевищувати 4 000 мінімальних заробітних плат (близько 5 млн. грн., або трохи більше 300 тис. євро).

фінансових звітів партій та кандидатів під час та після завершення періоду передвиборної кампанії.

Кілька попередніх рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії стосовно фінансування виборчих кампаній не були враховані.⁶⁵ Звіт Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) 2014 року щодо прозорості фінансування партій містить висновок про те, що Україна успішно імплементувала лише три з шістнадцяти рекомендацій, що містяться у Звіті за результатами Третього раунду оцінювання.⁶⁶ Відсутність державного фінансування політичних партій або передвиборних кампаній, недостатні заходи з підвищення прозорості, а також відсутність механізмів забезпечення виконання вимог були названі деякими співрозмовниками МСВ ОБСЄ/БДПЛ у якості причин, чому заможні донори та бізнес-інтереси продовжують мати непропорційний вплив на хід кампанії.

ІХ. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

А. МЕДІА СЕРЕДОВИЩЕ

Медіа середовище є жвавим та різноманітним, представлена велика кількість засобів масової інформації. Телебачення залишається основним джерелом інформації, але мережа Інтернет поступово збільшує свою роль та аудиторію.⁶⁷ Існує велика кількість друкованих засобів масової інформації, але їхня читацька аудиторія невелика. Державні теле- і радіомовні засоби, серед яких національні, регіональні та муніципальні канали, зараз перебувають у стані перетворення на суспільного мовника.⁶⁸

Медіа середовище в цілому характеризується браком незалежності ЗМІ від політичних або корпоративних інтересів, що обмежує незалежність висвітлення подій як на національному, так і на регіональному рівні. Крім цього, обмежений рекламний ринок та низькі професійні стандарти журналістики посилюють практику використання проплачених сюжетів у новинах (так звана «джинса»). Кілька співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили про поширений характер застосування цієї незаконної практики у передвиборчий період у друкованих та аудіовізуальних ЗМІ. МСВ ОБСЄ/БДПЛ також спостерігала випадки публікації статей з ознаками проплачених матеріалів, що не мали відповідного позначення; такі статті потенційно заплутували виборців щодо справжнього джерела пов'язаних з виборами матеріалів.

Закон про вибори має чітко визначати, як друковані ЗМІ повинні позначати оплачені матеріали, пов'язані з виборами. Крім цього, організації саморегулювання, наприклад, Комісія з журналістської етики, могли б розглянути можливості для посилення професійних стандартів та підвищення професійного рівня працівників ЗМІ за допомогою навчальних програм для журналістів.

⁶⁵ Див. CDL-AD92013)016 та CDL-AD(2013)026. Також див. Висновок ОБСЄ/БДПЛ щодо проекту поправок до деяких законодавчих актів України стосовно прозорості фінансування політичних партій та виборчих кампаній, представлений у вересні 2014 року, <http://www.legislationline.org/topics/country/52/topic/16>.

⁶⁶ Див. [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3\(2013\)14_Ukraine_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3(2013)14_Ukraine_EN.pdf).

⁶⁷ Див. Опитування щодо медіа споживання в Україні, оприлюднене «Інтерньюз» 6 жовтня 2014 року: <http://umedia.kiev.ua/engine/download.php?id=63>.

⁶⁸ Закон про суспільне телебачення і радіомовлення України не набуде чинності до 2015 року. Прийняття цього закону є давньою рекомендацією ОБСЄ/БДПЛ.

В. ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Конституція гарантує свободу слова та забороняє цензуру, а законодавство щодо ЗМІ загалом гарантує свободу ЗМІ. Водночас, продовження бойових дій на сході країни унеможливило трансляцію українських мовників та продовжує ставити під загрозу безпеку журналістів у цьому регіоні, оскільки вони зазнають перешкод у своїй роботі, постійних погроз, їх викрадають та вбивають.⁶⁹ Судова заборона ретрансляції шести російських каналів через начебто загрозу національній безпеці залишалась у силі протягом періоду передвиборної кампанії.⁷⁰

Закон про вибори передбачає, що державні та приватні ЗМІ повинні висвітлювати кампанію, забезпечуючи рівні умови для кандидатів та політичних партій. Учасникам надавався вільний ефірний час та друкована площа у державних національних та регіональних ЗМІ; ЦВК відповідає за розподіл безкоштовного часу та площі.⁷¹ Розміщення платної агітації дозволяється у державних та приватних ЗМІ без обмеження обсягів придбаної реклами для учасників.

Загалом, регуляторні органи виявились неспроможними забезпечити дотримання Закону про вибори засобами масової інформації під час перевиборчого періоду. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (Нацрада) є органом, що відповідає за нагляд за роботою аудіовізуальних ЗМІ. Присутність серед членів Народи двох членів, які балотуються за партійним списком БПП, викликає запитання щодо можливого конфлікту інтересів та незалежності цього органу. Нацрада здійснювала моніторинг національних та регіональних мовників та видавала попередження засобам масової інформації, які не виконували закон. Однак, рішення про виявлені порушення у передвиборчий період не оприлюднювались, що зменшувало ефективність цього органу.⁷² Нацрада не вживала вчасних дій, навіть якщо порушення засобом масової інформації проти учасника виборчого процесу було підтвержене рішенням суду, зокрема у випадку поширення недостовірної інформації про кандидата загальнонаціональним каналом.⁷³ У тій самій справі ЦВК заявила, що вона не має повноважень застосовувати санкції та передала питання щодо своїх повноважень до Конституційного суду.

Слід розглянути можливості для забезпечення незалежності Нацради під час усього терміну її повноважень та забезпечити уникнення будь-яких можливих конфліктів інтересів окремих членів Нацради протягом передвиборчого періоду. Крім цього, слід

⁶⁹ Див. Заяву українських та російських медіа-організацій, прийняту за результатами зустрічі в Офісі Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, на <http://www.osce.org/fom/124537?download=true>.

⁷⁰ Заборона, яку не всі виконували, була накладена рішенням Київського адміністративного суду за зверненням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, в якому стверджувалось, що трансляції цих каналів поширюють ворожнечу в порушення положень національного законодавства та Статті 7 Європейської конвенції про трансграничне телебачення.

⁷¹ Постанови ЦВК № 1421 та № 1422, прийняті 1 жовтня 2014 року, та № 1492, прийнята 6 жовтня, визначили умови виділення безкоштовного ефірного часу та друкованої площі у державних та регіональних ЗМІ із зазначенням обмежень коштів, що виділяються з державного бюджету на проведення виборів.

⁷² Повноваження Нацради зведені до висунення попереджень. Остаточний звіт за передвиборчий період буде оприлюднений після виборів.

⁷³ Олег Ляшко, лідер Радикальної партії, подав позов до Подільського районного суду проти ТОВ «Студія 1+1», що є приватним загальнонаціональним телеканалом, який поширив неправдиву інформацію, щоб його скомпрометувати. Суд визнав порушення Закону про вибори та наказав телеканалу надати кандидатові право на відповідь. Телеканал проігнорував всі рішення та не надав кандидату час для відповіді. Загальновідомо, що канал 1+1 контролюється Ігорем Коломойським, який зараз є губернатором Дніпропетровської області.

розглянути можливості для підвищення спроможності регуляторного органу наглядати та повністю контролювати дотримання законодавства аудіовізуальними ЗМІ, а також розглядати пов'язані зі ЗМІ скарги та застосовувати ефективні санкції у випадку можливих порушень під час виборчої кампанії. Рішення незалежного регуляторного органу мають прийматись вчасно та оприлюднюватись.

Організації громадянського суспільства зробили позитивний внесок, здійснюючи моніторинг національних та регіональних ЗМІ, регулярно публікуючи результати моніторингу протягом періоду кампанії та проводячи круглі столи, щоб привернути увагу зацікавлених сторін та громадськості до основних виявлених порушень.

С. МОНІТОРИНГ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МСВ ОБСЄ/БДПЛ

Моніторинг засобів масової інформації, який проводила МСВ ОБСЄ/БДПЛ, продемонстрував, що протягом періоду виборчої кампанії місцеві мовники переважно висвітлювали кампанію у новинах, пропонуючи платний ефірний час, не на користь проведення публічних дебатів між кандидатами, у той час як національні мовники висвітлювали кампанію в різних форматах, зокрема у новинах, аналітичних програмах, ток-шоу, дебатах, інтерв'ю, платній рекламі.⁷⁴ Втім, домінуючою темою політичного дискурсу в ЗМІ була криза на сході країни, а не питання, пов'язані з виборчими платформами політичних партій. Загалом, було забезпечене достатнє висвітлення, хоча воно було присвячене обмеженій кількості партій та кандидатів.⁷⁵ Крім цього, у кількох випадках аудіовізуальні ЗМІ, висвітлюючи діяльність та запрошуючи кандидатів, не позначали їх як учасників виборчого процесу; в інших випадках зазначалася інша партійна належність кандидатів ніж та, за якою вони були зареєстровані для участі у виборах; це могло ввести в оману виборців та обмежити їхню можливість зробити поінформований вибір у день голосування. Державні національні та регіональні аудіовізуальні ЗМІ виконали свій обов'язок щодо надання вільного ефірного часу всім учасникам, але кілька мажоритарних кандидатів не скористались цією можливістю. Освітні ролики для виборців у національних аудіовізуальних ЗМІ були майже відсутні.

Висвітлення кампанії у новинах на державному «Першому національному» каналі було обмеженим, причому 55% відповідних новин були присвячені роботі державних установ.⁷⁶ Позитивною ініціативою стала організація на каналі «Національних дебатів» між політичними партіями, що брали участь у виборах у загальнодержавному виборчому окрузі.⁷⁷ У решті редакційних програм найбільшу частку ефірного часу було присвячено НФ, «Батьківщині» та БПП (відповідно 13, 12 та 11 відсотків).

Загальнонаціональні приватні телеканали по-різному висвітлювали діяльність різних політичних суперників. Зокрема, «5 канал» присвятив загалом 38 відсотки висвітлення Президентові Порошенку та Блоку Петра Порошенка.⁷⁸ ТРК «Україна» відвела значну кількість часу Опозиційному блоку (21 відсоток). Деякі мовники висвітлювали конкретних

⁷⁴ 26 вересня МСВ ОБСЄ/БДПЛ почала кількісний та якісний моніторинг ЗМІ, до якого увійшли державний «Перший національний» канал та приватні телеканали «Інтер», «5 канал», ICTV, 1+1, та ТРК «Україна», а також два приватні регіональні телеканали «ЗІК» (Львів) та «А/ТВК» (Харків).

⁷⁵ Лише 9 політичних партій отримали понад 2% висвітлення у редакційних програмах на всіх національних телеканалах, щодо яких здійснювався моніторинг.

⁷⁶ А саме Президента, Прем'єр-міністра, Уряду та Ради національної безпеки і оборони.

⁷⁷ Сім випусків дебатів, у кожному з яких взяли участь представники чотирьох політичних партій, відбулися з 13 до 23 жовтня. Всі партії, крім КПУ, погодилися взяти участь.

⁷⁸ Власником «5 каналу» є президент Порошенко.

учасників у негативному світлі; так, канал *1+1* присвятив негативне редакційне висвітлення лідеру РП Олегу Ляшку, а «Інтер» висвітлював лідера «Самопоміч» Андрія Садового у негативному тоні. Три політичні партії придбали 54% всієї платної реклами на національних каналах, щодо яких здійснювався моніторинг, а саме: Народний фронт (20 відсотків), Блок Петра Порошенка та «Батьківщина» (по 17 відсотків).

Серйозне порушення «періоду тиші» було зафіксоване на «Першому національному» каналі напередодні дня голосування, який запросив президента Порошенка дати годинне інтерв'ю в прямому ефірі в прайм-тайм. Крім цього, у той самий день кілька національних телеканалів транслювали звернення президента та прем'єр-міністра, які закликали обрати реформаційний парламент.

Х. УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

За даними перепису населення 2001 року,⁷⁹ 77,8% громадян України є етнічними українцями, 17,3% - етнічними росіянами, а решта 5% населення складається з білорусів, болгар, кримських татар, євреїв, угорців, молдован, поляків, рома, румунів, німців та інших невеликих меншин. 29% населення, або приблизно 14 мільйонів осіб, вважають російську мову рідною.

Участь у цих виборах приблизно половини цієї російськомовної громади, що проживає в Донецькій і Луганській областях, а також на Кримському півострові, та кримських татар в Криму була обмежена через неспроможність українських органів влади організувати вибори в місцях проживання цих громад.⁸⁰ Представники кримських татар повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що їхня громада була занадто залякана зростанням репресій проти них в Криму, щоб викликати підозри, залишаючи територію півострова у день голосування.⁸¹

Представники ромів також повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що на участь виборців їхньої громади продовжувала негативно впливати відсутність ідентифікаційних документів, внаслідок чого багато ромів не внесені до ДРВ. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ також відзначили, що неграмотність заважала деяким рома віддати свій голос. Загальний коментар №25 Комітету ООН з прав людини (1996 р.) вимагає від держав здійснення позитивних заходів для допомоги громадянам подолати проблеми, зокрема неграмотність або мовні бар'єри, що можуть поставити під загрозу їхню здатність реалізувати свої виборчі права.

Мають бути внесені поправки до законодавчої бази виборів, що передбачають здійснення позитивних заходів відповідно до міжнародних зобов'язань, спрямованих на усунення перешкод для голосування, до яких належать неграмотність або мовні бар'єри.

Хоча представники національних меншин у різних регіонах країни не повідомляли про перешкоди для їхньої участі, спостерігалось їхнє відокремлення від виборчих або політичних

⁷⁹ Наступний перепис був спочатку запланований на 2011 рік, але відкладений до 2016 року.

⁸⁰ Відповідно до Звіту про оперативну ситуацію Управління з координації гуманітарних питань Організації Об'єднаних Націй (УКГП ООН) № 18, станом на 31 жовтня 2014 року в Україні було 442 219 ВПО, причому приблизно 488 466 осіб виїхали до сусідніх країн. Див. <http://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-no18-31-october-2014>. За оцінками неурядових організацій (НУО), справжня кількість ВПО може бути вдвічі більшою з урахуванням їхнього небажання реєструватись.

⁸¹ Після анексії Криму у березні, дев'ять кримських татар зникли та трьох було знайдено мертвими, двоє з яких – під час виборчого процесу. Спільнота також скаржилась на допити та обшуки у їхніх домівках.

процесів. Громади та організації часто наголошували у розмовах зі спостерігачами МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що їхня діяльність не має політичного характеру, а також що вони не мають особливої зацікавленості у виборах. Хоча більшість співрозмовників зазначили, що їхні спільноти, можливо, будуть голосувати, деякі висловили брак довіри до виборчого процесу взагалі, у той час як інші побачили певні ризики, пов'язані з відкритим політичним залученням національних меншин. Натомість, вони намагались вирішити проблеми на місцевому рівні, оскільки не відчувають, що їхні конкретні проблем були представлені в парламенті, крім окремих питань у сфері мовної політики.

Деякі аспекти виборчого законодавства не сприяють участі або представництву національних меншин. Вимоги щодо формування політичних партій з представників двох третин областей країни, подолання п'ятивідсоткового бар'єру для партійних списків, відсутність положень законодавства, які б дозволяли створення виборчих блоків, а також спеціальних заходів, які б сприяли участі у виборах національних меншин, обмежують можливості партій національних меншин або їхніх представників потрапити у Верховну Раду України.⁸² Колишні та чинні народні депутати, які балотувались як представники національних меншин, повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що отримати прохідні номери у списках основних партій було складно, особливо, якщо їхня спільнота недостатньо велика, або не голосує надійно у складі блоку. Загалом, лише чотири кандидати у списках провідних партій недвозначно агітували як представники національних меншин на цих виборах.⁸³

Хоча деякі кандидати публікували матеріали кампанії мовами меншин або проводили агітаційні заходи в місцях компактного проживання меншин, спостерігачі ОБСЄ/БДПЛ повідомляли, що у платформах та на агітаційних заходах рідко згадувались такі питання, як мовна політика або освіта по відношенню до спільнот меншин. У рамках пропорційного компоненту виборів лише одна провідна партія згадувала проблеми меншин, а саме кримських татар, у своїй платформі.⁸⁴

Деякі представники національних меншин також повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що вони вважають свої можливості обмеженими у мажоритарній частині виборів. Незважаючи на зміни, внесені у 2013 році до статті 18 Закону про вибори, спрямовані на врахування рекомендацій щодо прийняття до уваги етнічної складової під час встановлення меж виборчих округів, межі виборчих округів не були змінені перед цими виборами. Це призвело до подання скарг угорською та румунською громадами про те, що розмежування виборчих округів відповідно у Закарпатській та Чернівецькій областях, проведене у 2012 році, знову унеможливить обрання депутата від їхньої громади за мажоритарною системою.⁸⁵ Незважаючи на те, що кілька кандидатів, які балотувались в мажоритарних округах у цих областях, походили з національних меншин, жоден з них не здійснював передвиборчу агітацію як представник національної меншини на цих виборах. Деякі повідомили спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ, що це відштовхнуло б значну кількість виборців, які не належать до меншини, в їхніх округах.

⁸² Див., серед іншого, Звіт Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інститутів в Україні», Документ 12814, 9 січня 2012 року, п. 15.3, за посиланням: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta12/ERES1862.htm>.

⁸³ Мустафа Джемілев, Рефат Чубаров, Ласло Брензович (всі БПП) і Вадим Рабинович (ОБ).

⁸⁴ БПП включив захист інтересів національних меншин третім пунктом своєї партійної програми.

⁸⁵ Румунська громада України надіслала лист ЦВК та президенту; Асоціація угорської культури в Україні надіслала лист ЦВК та подала офіційні скарги до ЦВК, а також Київського апеляційного адміністративного суду, які були відхилені з процедурних підстав. Вищий адміністративний суд підтримав рішення апеляційного суду.

Якщо залишиться існуюча виборча система, ЦВК повинна виконати положення статті 18 Закону про вибори у частині визначення меж одномандатних округів заздалегідь до початку нового виборчого циклу із повноцінним залученням до консультацій представників національних меншин.

Мови ворожнечі на адресу національних меншин не було помічено, незважаючи на те, що риторика виборчої кампанії кількох кандидатів за своїм характером була націоналістичною та агресивною.⁸⁶ Дебати з питань мовної політики були незначні або взагалі відсутні, на відміну від попередніх виборчих кампаній.

XI. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СПОСТЕРІГАЧІ

Закон про вибори передбачає здійснення спостереження за виборчим процесом міжнародними та громадськими спостерігачами. НУО, статути яких передбачають участь у виборчому процесі та спостереження, та які були зареєстровані ЦВК, можуть подавати кандидатури громадських спостерігачів, які мають бути акредитовані ОВК. Крім цього, кожен кандидат в одномандатних виборчих округах має право висувати довірених осіб та спостерігачів, які представляють кандидата та спостерігають за виборчим процесом. Спостерігачі мають широкі та всеохоплюючі права під час всього виборчого процесу, включно з правом бути присутніми на засіданнях ОВК та ДВК та отримувати копії протоколів про підсумки голосування.

Процес реєстрації та акредитації спостерігачів для участі у виборах був всеохоплюючим. ЦВК зареєструвала майже 350 000 спостерігачів від партій та кандидатів; з них 222 622 спостерігачів представляли партії і 127 124 – кандидатів, які балотувались в одномандатних округах. Хоча 37 НУО подали заявку та отримали дозвіл мати офіційних спостерігачів, лише 23 зрештою зареєстрували спостерігачів. Всього було зареєстровано 35 645 громадських спостерігачів, включаючи спостерігачів від ОПОРИ та Комітету виборців України (КВУ). ЦВК зареєструвала 2 321 міжнародних спостерігачів з 20 міжнародних організацій та 21 іноземної країни.

Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПІЛ повідомили, що 14 жовтня спостерігач від ОПОРИ був допитаний працівниками в Умані (Черкаська область) здійснення відеозапису засідання ОВК 200, члени якої викликали міліцію. Відповідно до статті 78.9 Закону про вибори, спостерігачам дозволено здійснювати аудіо або відеозапис. ОВК 87 (Івано-Франківська область) заборонила спостерігачу ОПОРИ бути присутнім на засіданнях без завчасного попередження. Відповідно до Статті 78.11 Закону про вибори, ОВК має видати попередження про заборону спостерігачеві бути присутнім на засіданнях комісії. Івано-Франківський окружний адміністративний суд визнав рішення ОВК таким, що суперечить положенням Закону про вибори.

XII. СКАРГИ ТА ЗВЕРНЕННЯ

Розгляд виборчих скарг та звернень регулюється Законом про вибори та Кодексом адміністративного судочинства України. Всі учасники виборчого процесу мають право

⁸⁶

Один випадок мови ворожнечі та зображення насильства проти російської громади на передвиборчих плакатах був помічений у ході виборчої кампанії кандидата від Свободи в ОВК №223 в Києві. Кандидат заперечив, що має відношення до цих плакатів, заявивши, що вони були «чорним піаром» проти нього.

подавати скарги та звернення до виборчої комісії вищого рівня або до суду.⁸⁷ Якщо одна й та сама скарга подана до виборчої комісії та до суду, виборча комісія повинна зупинити розгляд скарги до ухвалення відповідного судового рішення. ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанська комісія вже неодноразово рекомендували внести ясність у співпадаючі юрисдикції виборчих комісій та судів стосовно виборчих спорів.⁸⁸ Серед рекомендацій попередніх звітів ОБСЄ/БДПЛ, що не були враховані, зокрема розробка спеціальних шаблонів для скажників, які можна буде заповнювати для подання скарги або звернення, разом з інструкціями для скажника щодо місця подання скарги або звернення, а також запровадження спрощених процедур для зменшення кількості помічених випадків відхилення скарг з процедурних підстав.

Варто розглянути можливість спрощення системи розв'язання виборчих спорів. Крім цього, слід розглянути можливість розробки шаблону скарги, що допоможе забезпечити розуміння скажниками, які документи потрібні для подання скарги до виборчої комісії або суду, та надасть їм інструкції щодо того, куди звертатися зі скаргою.

Розгляд скарг виборчими комісіями ставив під загрозу право на ефективне відновлення порушених прав, оскільки значна частина скарг була відхилена з огляду на технічні недоліки. Закон про вибори детально визначає формат подання скарг до виборчих комісій, включно з довгим переліком даних, які мають бути вказані. Будь-які незначні невідповідності або пропуски у поданих скаргах, наприклад, незазначення повної контактної інформації скажника, вважались виборчими комісіями підставою для відмови у розгляді скарги. Понад 85% скарг, що надійшли до ЦВК, були відхилені саме з таких незначних технічних підстав, і спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ підтвердили, що така сама модель переважала в ОВК та ДВК. Ця практика залишала скажників без ефективного правового захисту всупереч зобов'язанням перед ОБСЄ та підривала суспільну довіру до розв'язання виборчих спорів.⁸⁹ Крім цього, скарги на всіх рівнях управління виборчим процесом рідко розглядались на засіданнях, натомість, їх розглядали окремі члени комісії, що ставило під сумнів прозорість та колегіальність процесу.⁹⁰

Мають бути внесені поправки до законодавства, які б не дозволяли відмовляти у розгляді скарг з підстав невідповідності формату, а виборчі комісії мають забезпечувати повний та неупереджений розгляд по суті всіх скарг, поважаючи право на ефективний правовий захист.

Станом на 7 листопада до Київського апеляційного адміністративного суду надійшло майже 333 скарг, пов'язаних з виборами, з яких 242 були у подальшому оскаржені у Вищому адміністративному суді. Більшість справ, розглянутих цими судами протягом передвиборчого періоду, стосувались реєстрації кандидатів. Хоча скорочені часові рамки, передбачені законом для розв'язання виборчих спорів, були дотримані, розгляд справ про реєстрацію кандидатів характеризувався неоднаковим тлумаченням закону різними

⁸⁷ Загальний кінцевий термін подання скарг до судів або до комісій становить п'ять днів, а на розгляд скарги відводиться два дні. Інші кінцеві терміни застосовуються до скарг, що подаються у день голосування.

⁸⁸ Див. зокрема CDL-AD(2013)016, п. 98. Також див. Кодекс належної практики у виборчих справах, ч.ІІ.3.3.С.с.

⁸⁹ Пункт 5.10 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 р. встановлює право на «ефективні засоби правового захисту проти адміністративних рішень, з тим, щоб гарантувалась повага до основних прав та забезпечувалась цілісність правової системи».

⁹⁰ З 442 скарг, поданих до ЦВК станом на 6 листопада, лише 57 розглядались на засіданні комісії у повному складі.

колегіями суддів одного суду в обох інстанціях.⁹¹ Це значно зменшило правову визначеність, а також поставило під сумнів принцип рівності перед законом.

У день голосування Вищий адміністративний суд розглядав звернення Народного фронту щодо відмови у реєстрації кандидата, включеного до партійного списку, та скасував відповідне рішення ЦВК, незважаючи на те, що ця постанова вже двічі оскаржувалась та була задоволена до дня голосування Київським апеляційним адміністративним судом та Вищим адміністративним судом.⁹² 26 жовтня Вищий адміністративний суд своєю постановою наказав ЦВК зареєструвати кандидата після того, як відбулось голосування, і ЦВК не виконала це судові рішення, стверджуючи у своїй постанові від 1 листопада, що реєстрація кандидата після дня голосування буде неконституційною та порушуватиме демократичні принципи. ЦВК вдруге підтримала своє рішення та відмовилась зареєструвати кандидата після того, як її постанова від 1 листопада була знов скасована тими ж судами відповідно 6 листопада та 10 листопада.

Мають бути внесені зміни до закону про вибори для усунення існуючих прогалів та непослідовностей, щоб зменшити масштаби неоднакового застосування закону та проблеми, що виникають у результаті цього, під час розгляду виборчих спорів. ЦВК має прийняти додаткові постанови там, де закон не є достатньо деталізованим. ЦВК та суди повинні утримуватися від прийняття непослідовних рішень та розглядати справи однаково. Слід розглянути можливості зміни процедурних формальностей у вищих судах таким чином, щоб виборчі спори розглядались однією колегією, або передбачити інші запобіжники для непослідовного застосування закону одним і тим самим судом.

Окружні суди розглядали помірну кількість справ, пов'язаних з виборами, хоча кількість звернень до суду зростає після виборів – в основному, у зв'язку з твердженнями про порушення під час підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування. Велика кількість справ, за спостереженнями спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПІ, була відхилена з процедурних підстав, а непослідовне застосування закону зберігалось у багатьох випадках. Судовий розгляд характеризувався особливо непослідовним застосуванням правила тягаря доведення, оскільки у багатьох випадках скарги на рішення виборчих комісій відхилялись на підставі недостатніх доказів, наданих скаржниками, що суперечить положенням статті 71.2 Кодексу адміністративного судочинства, який перекладає тягар доведення у справах проти органів державного управління на відповідача.

За даними, отриманими від Генеральної прокуратури, станом на 7 листопада правоохоронні органи відкрили 359 кримінальних справ, пов'язаних з виборами. Велика кількість з них стосуються нападів на кандидатів або інших учасників виборчого процесу (переважна більшість кваліфіковані як хуліганство), а також підкупу виборців і підробки виборчої документації.⁹³

⁹¹ Це визнавали судді обох судів, які повідомили МСВ ОБСЄ/БДПІ, що кожна колегія на власний розсуд застосовує норми закону, не обмежуючись пунктами будь-яких попередніх рішень судів вищого рівня або того ж суду.

⁹² Постанова ЦВК про відмову у реєстрації кандидата Олесья Городецького була спочатку підтримана Київським апеляційним адміністративним судом 29 вересня та Вищим адміністративним судом 2 жовтня. Другий позов Народного фронту, що розглядався у світлі нових доказів, був відхилений обома судами відповідно 16 та 20 жовтня.

⁹³ Загалом було зафіксовано 45 кримінальних справ щодо хуліганства, 2 – умисного вбивства, 6 – погроз вбивством, 34 – підкупу виборців та 26 – підробки документів, а також 6 щодо випадків порушення положень про фінансування кампаній.

Більшість співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПЛ відзначали відсутність довіри до судової гілки влади та до правоохоронних органів. Про тиск на суди говорили співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ, політичні партії та ЗМІ протягом кампанії, але особливо стосовно розгляду скарг щодо підрахунку голосів і встановлення підсумків голосування у Донецькій та Луганській областях. Судді вищих судів визнавали, що на них чинився непрямий тиск, особливо посилюючись на мітинги перед будівлями судів, присутність представників волонтерських батальйонів на деяких судових засіданнях, регулярні погрози застосувати «народну люстрацію» проти суддів, а також постійні заклики з боку членів ЦВК порушити офіційне «розслідування» певних рішень судів тощо.

ХІІІ. ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ

На більшій частині країни день голосування пройшов спокійно, з незначними заворушеннями. Спостерігачі ММСВ повідомляли лише про окремі інциденти, що мали місце під час голосування, але напруга посилювалась на деяких округах під час встановлення підсумків голосування. За даними ЦВК, явка виборців становила 52,4%. Комісія почала оприлюднювати попередні результати голосування з розбивкою за виборчими дільницями на своєму веб-сайті приблизно о 23:00 годині ночі після дня голосування. Загалом від спостерігачів ММСВ надійшло 4 495 звітів з результатами спостереження: 249 звітів про відкриття дільниць, 3 175 звітів про хід голосування, 340 звітів про процес підрахунку голосів, 732 звітів про встановлення підсумків голосування в ОВК, а також приблизно 800 звітів із зауваженнями щодо різних питань, пов'язаних з перебігом дня голосування.⁹⁴

А. Відкриття дільниць та голосування

Всі, за винятком 7 з 249 виборчих дільниць, на яких здійснювалося спостереження за процедурою відкриття, отримали позитивну оцінку, а спостерігачі ММСВ відзначили лише невелику кількість незначних процедурних проблем, більшість з яких стосувалися пломбування скриньок. На кожній п'ятій виборчій дільниці, де здійснювалося спостереження, голосування почалося з незначними затримками. На 98% відвіданих виборчих дільниць були присутні довірені особи партій та кандидатів. Під час відкриття дільниць було помічено несанкціоновану присутність сторонніх осіб на 11 відвіданих дільницях.

З 3 175 звітів про хід голосування спостерігачі ММСВ в цілому позитивно оцінили голосування на 99% відвіданих виборчих дільниць, причому відмінностей між різними регіонами або виборчими дільницями у містах та сільській місцевості не спостерігалось. У 3% звітів спостерігачі ММСВ повідомили, що були наявні не всі виборчі матеріали, і у тій самій кількості відзначалось, що планування виборчої дільниці оцінювалось як невідповідне. Агітацію було помічено ззовні на 3% та всередині на 1% відвіданих виборчих дільниць. Спостерігалась відносно невелика кількість випадків скупчення виборців (3%, часто внаслідок нераціонального планування) або великих черг з людей на вулиці, які очікували на можливість проголосувати (3%). На 56 виборчих дільницях, де здійснювалось спостереження, спостерігачі ММСВ повідомляли про напругу або заворушення. Більше ніж на половині відвіданих виборчих дільниць не були створені умови для доступу людей з обмеженими можливостями, а планування приміщень понад чверті дільниць не враховувало потреби таких виборців (відповідно 53% та 27%).

⁹⁴

ММСВ не надсилала спостерігачів в Донецьку та Луганську області з міркувань безпеки.

Уповноважені особи або спостерігачі від партій та кандидатів були присутні на вражаючій кількості відвіданих дільниць – 99%, а громадські спостерігачі спостерігали за перебігом голосування на 29% дільниць. Інші міжнародні спостерігачі були присутні на 13% відвіданих виборчих дільниць. Несанкціонована присутність сторонніх осіб була помічена на 161 виборчій дільниці; працівники міліції були присутні на 72 виборчих дільницях, на яких їх не викликав голова ДВК, представники місцевих органів влади та неакредитовані активісти від партій були присутні відповідно на 27 та 24 виборчих дільницях. У 32 випадках такі особи, чия присутність не була санкціонована, втручались у процес.

Спостерігачі ММСВ повідомляли про дотримання процедури голосування на переважній більшості відвіданих дільниць і оцінили процес голосування як добре організований у 96% випадків. За кількома винятками, процедура встановлення особи виборця була дотримана. Втім, на 15% виборчих дільниць, де здійснювалося спостереження, виборцям було відмовлено у видачі бюлетенів – переважно внаслідок їхньої неспроможності пред'явити дійсне посвідчення особи, або відсутності у списках виборців на відповідній дільниці. У 4% випадків не всі виборці ставили позначку в бюлетені таємно, або не склали бюлетень належним чином перш, ніж вкинути його до скриньки. Крім групового голосування (2%), спостерігалися лише кілька окремих випадків більш серйозних процедурних порушень, включаючи низку підписів, що виглядали однаково, у списках виборців (1%), надання дозволу проголосувати особам без пред'явлення дійсного посвідчення особи (1%), а також голосування за іншу особу або неодноразове голосування (відповідно на 8% та 2% виборчих дільниць). На 3% виборчих дільниць, де здійснювалося спостереження, скриньки не були належним чином опломбовані. Офіційні скарги були подані на 5% виборчих дільниць, відвіданих спостерігачами.

В. ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ

Спостерігачі ММСВ надали негативну оцінку у 10% випадків спостереження за процесом підрахунку голосів на 340 дільницях. На 2% виборчих дільниць, де вони спостерігали за підрахунком, відзначалась несанкціонована присутність сторонніх осіб, а на 4%, крім членів комісії, участь у підрахунку брали також інші особи. Відмінності в оцінці підрахунку голосів на виборчих дільницях у містах та у сільській місцевості були відсутні. На 8% виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження, процедури підрахунку голосів не були належним чином дотримані. Деякі з процедурних проблем, зафіксованих у ході підрахунку голосів, стосувались частих випадків недотримання встановленого порядку узгодження, а також невнесення показників у протоколи до відкриття скриньок. На 15% виборчих дільниць, де велось спостереження, кількість підписів у списках виборців не була оголошена, і на такій самій кількості дільниць не оголошувалась кількість невикористаних відривних талонів. Кількість невикористаних бюлетенів не була оголошена на 6% дільниць. На 28% дільниць члени ДВК не голосували за бюлетені, щодо яких виникали сумніви.

Приблизно 20% ДВК мали проблеми із заповненням протоколів, а 15% комісії переглядали раніше внесені показники. У 6 випадках члени ДВК не погоджувались із цифрами, внесеними у протокол. Спостерігачі ММСВ повідомили про 36 випадків підписання незаповнених протоколів з результатами голосування, а також про 32 випадки значних процедурних помилок або пропусків. Напруга або заворушення спостерігались на 2% виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження за процесом підрахунку голосів. Уповноважені особи або спостерігачі від партій та кандидатів були присутні на всіх дільницях, де здійснювалось спостереження за процесом підрахунку голосів, а громадські спостерігачі – на 29% дільниць. Навмисна фальсифікація даних у списках виборців,

результатів або протоколів відзначалась спостерігачами у 7 випадках. Офіційні скарги подавались на 3% дільниць, відвіданих спостерігачами.

XIV. ВСТАНОВЛЕННЯ ПІДСУМКІВ ГОЛОСУВАННЯ ТА ОГОЛОШЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Процес встановлення підсумків голосування тривав понад два тижні. Результати виборів у загальнодержавному окрузі та в усіх одномандатних округах, крім двох (ОВК 38 та 63, щодо яких окружні суди прийняли рішення про перерахунок голосів)⁹⁵, були встановлені до визначеної законом кінцевої дати 10 листопада. Один з двох заступників голови ЦВК додала окрему думку до протоколу ЦВК з остаточними результатами виборів у загальнодержавному окрузі. Члени ЦВК також висловили окремі думки щодо результатів голосування у певних одномандатних виборчих округах.⁹⁶ Загалом, 157 з 396 протоколів з результатами, отриманих від ОВК, у загальнодержавному та у мажоритарних виборчих округах мали бути уточнені.⁹⁷

Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінили процес встановлення підсумків голосування негативно на 60 (116 звітів) з 171 відвіданих ОВК. Негативна оцінка була викликана, як правило, поєднанням різних факторів. Наприклад, спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ помітили, що в 56 ОВК (84 звіти) запаковані матеріали, що надійшли від ДВК, явно зазнали втручання. Погана та недостатня організація прийому виборчих матеріалів в ОВК, часто в неналежних приміщеннях комісій, приводила до переповненості, що негативно вплинуло на процес встановлення підсумків голосування в 61 ОВК (105 звітів). Те, що багато членів ДВК були змушені чекати прийому документів в ОВК багато годин, викликало роздратування вже втомлених членів комісій, що збільшувало загальне незадоволення та напругу.

Варто розглянути можливості для перегляду практичних аспектів процесів підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування, щоб полегшити процес прийому та обробки виборчих матеріалів у ніч після дня голосування. Наприклад, паперові пакети для пакування виборчих матеріалів ДВК можна замінити більш міцними пакетами для уникнення пошкоджень під час транспортування та непотрібних наслідків в ОВК.

Випадки напруги або заворушень спостерігались на 72 ОВК (115 звітів), а спроби зірвати процес були помічені на 21 ОВК (33 випадки). У кількох випадках це призвело до погіршення умов роботи ОВК, що унеможливило встановлення результатів без втручання ЦВК. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли, що члени ОВК 22, 37, 112, 140 та 216 зазнали погроз під час встановлення підсумків голосування. Вони також повідомили про вісім випадків, коли спроби зірвати або саботувати роботу ОВК здійснювали самі члени ОВК.⁹⁸ У деяких випадках ОВК були змушені зупинити процес встановлення підсумків через повідомлення про мінування⁹⁹ або напади з коктейлями Молотова, наприклад в ОВК

⁹⁵ Було прийняте рішення про перерахунок виборчих бюлетенів в ОВК 38 та 63 відповідно Дніпропетровським та Житомирським окружним адміністративним судом, в обох випадках – за результатами розгляду скарг кандидатів щодо невідповідностей та фальсифікацій під час підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду пізніше було оскаржене окружною виборчою комісією, але апеляція пізніше була відкликана головою ОВК одноосібно без рішення комісії на підтримку.

⁹⁶ Зокрема, члени ЦВК додали окремі думки щодо ОВК 30, 79 та 182.

⁹⁷ З 157 уточнених протоколів ОВК 120 уточнювались на вимогу ЦВК, 5 – за рішенням судів, а решту 32 протоколи виправляли самі ОВК.

⁹⁸ В ОВК 49, 50, 59, 106, 112, 114, 140 та 216.

⁹⁹ Наприклад, ОВК 33, 79, 128, 152 та 207.

66 (Житомирська область). Серйозна напруга також спостерігалась в ОВК 217 (м. Київ), де навколо та у приміщенні ОВК була присутня велика кількість озброєних членів волонтерського батальйону, командир якого балотувався у цьому окрузі.

Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли про 58 випадків несанкціонованої присутності сторонніх осіб у приміщеннях ОВК; у 31 з цих випадків такі особи керували процесом або втручались у нього. У цьому контексті серйозні проблеми спостерігались в ОВК 59 у Донецькій області, де процес встановлення підсумків голосування блокувався озброєними членами волонтерського батальйону «Дніпро 1», заступник командира якого балотувався кандидатом у цьому одномандатному окрузі.¹⁰⁰ Пізніше процес встановлення підсумків був поновлений, і ЦВК встановила результати виборів для ОВК 59 із дотриманням передбаченого законом терміну.

Як повідомили спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ, невеликий розрив у деяких округах призвів до спорів та взаємних звинувачень серед представників кандидатів, які також чинили тиск на ОВК, вважаючи рішення ОВК упередженими та прийнятими в інтересах певних кандидатів.¹⁰¹ Таким чином, стримування та противаги, забезпечені багатопартійним складом ОВК, замість того, щоб слугувати своїй першочерговій меті, використовувались у якості лазівки тими, хто був зацікавлений у результаті виборів, для втручання та спроб досягти своєї мети, або для зриву процесу. Це підкреслює важливість та потребу у посиленні незалежності та неупередженості виборчих комісій.

Багато протоколів ДВК виявились низької якості. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ подали 305 звітів з 125 ОВК про подання неповних протоколів. Крім цього, цифри у протоколах ДВК не були узгоджені на 153 ОВК, де здійснювалось спостереження (406 звітів). Деякі ОВК повертали до 50% протоколів ДВК для уточнення, що ще більше затримувало процес встановлення підсумків голосування.¹⁰² Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ подали 114 звітів з 69 ОВК, зазначаючи, що протоколи ДВК змінювались у приміщеннях ОВК членами ДВК, що є порушенням закону.¹⁰³

Слід розглянути можливості перегляду методології навчання членів ДВК, приділивши більшу увагу підрахунку голосів та заповненню протоколів з результатами.

У день голосування ОВК зобов'язані працювати без перерв, поки не будуть встановлені результати голосування в окрузі. Втім, на практиці тривалий процес встановлення підсумків погіршувався тривалими перервами, які оголошували деякі ОВК.¹⁰⁴ Аналіз даних ЦВК, зібраних МСВ ОБСЄ/БДПЛ, починаючи з початку процесу встановлення підсумків

¹⁰⁰ Відповідно до Постанови ЦВК №2106 від 31 жовтня, ЦВК отримала повідомлення про порушення закону в ОВК 59, де виборча документація була вивезена озброєними особами. Крім цього, після заміни членів ОВК новим членам перешкоджали скласти присяги інші члени ОВК, які відмовились врахувати вимогу ЦВК та дозволити новопризначеним членам обійняти свої посади. У результаті цього дев'ять членів ОВК 59, які перешкоджали роботі ОВК і звідси – встановленню підсумків голосування, були звільнені Центральною виборчою комісією.

¹⁰¹ Зокрема в ОВК 22, 132 та 182.

¹⁰² Зокрема ОВК 126 (Львівська область) та 166 (Тернопільська область).

¹⁰³ Закон про вибори передбачає, що ДВК зобов'язана повторно зібратись на офіційне засідання у випадку виявлення помилок у протоколі ДВК та вимоги ОВК підготувати уточнений протокол. Під час транспортування виборчих матеріалів до відповідних ОВК печатка ДВК зберігається у сейфі на виборчій дільниці, і кілька членів залишаються там до отримання подальших вказівок від голови ДВК.

¹⁰⁴ Наприклад, ОВК 17 (Вінницька область), 62 (Житомирська область), 79 (Запорізька область), 88 (Івано-Франківська область), 101 (Кіровоградська область), 150 (Полтавська область), 155 (Рівненська область), 169 (Харківська область), 186 (Херсонська область), 198 (Черкаська область), 204 (Чернівецька область) та 207 (Чернігівська область).

голосування, демонструє, що у час, протягом якого ОВК оголошувала перерву та закривала приміщення, на веб-сайті ЦВК з'являлась інформація про те, що обробка протоколів ДВК тривала. У деяких випадках до 90% протоколів ДВК були опрацьовані під час таких перерв.¹⁰⁵

У 81 ОВК спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ перешкоджали здійснювати свою діяльність, а у 46 ОВК вони не мали повноцінної співпраці з боку ОВК, що зменшувало прозорість процесу встановлення підсумків голосування. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли, що до процесу внесення даних часто не мали доступу громадські та/або міжнародні спостерігачі, або інші уповноважені особи, що не є членами комісії. У 152 ОВК (196 звітів з результатами спостереження) міжнародні спостерігачі не могли здійснювати спостереження та включити у звіти відомості про внесення результатів виборів, оскільки їм не надали доступу до приміщень, в яких результати вносились до системи «Вибори».¹⁰⁶ За інформацією, наданою Головою ЦВК, доступ до комп'ютерної кімнати був обмежений з міркувань безпеки. Прозорість ще більше зменшувалась через те, що міжнародним спостерігачам не надавались виправлені протоколи ДВК або роздруківки з системи «Вибори», через що вони не мали можливості порівняти цифри, внесені в протоколи ДВК.¹⁰⁷ Подальший аналіз протоколів ДВК експертами МСВ ОБСЄ/БДПЛ, а також той факт, що ЦВК повертала протоколи ОВК до ДВК для внесення уточнень після того, як система «Вибори» прийняла та передала протоколи ДВК з помилками, викликають запитання щодо надійності та цілісності системи «Вибори» в її теперішньому вигляді, а також свідчать про потребу у її подальшому вдосконаленні з метою уникнення таких технічних помилок на майбутніх виборах.¹⁰⁸

Серйозну увагу потрібно звернути на запровадження заходів, спрямованих на посилення прозорості процесу внесення даних на рівні ОВК. Якщо доступ до приміщень, де вносяться дані, залишиться обмеженим, слід приділити увагу наданню спостерігачам та зацікавленим особам можливості для спостереження за внесенням даних за допомогою мультимедійних засобів, наприклад, великих моніторів, що дозволить їм порівнювати дані, які вносяться до системи «Вибори», з цифрами, внесеними до протоколів з результатами ДВК, та цифрами на веб-сайті ЦВК.

Дев'ять ОВК мали серйозні проблеми під час встановлення підсумків голосування в одномандатних округах через твердження про фальсифікацію або інші невідповідності, виявлені у процесі.¹⁰⁹ У ході встановлення підсумків голосування ЦВК отримала скарги з підтверджуючими доказами, які вказували на підтасовку результатів в певних ОВК. Виходячи з наданих доказів, ЦВК наказала провести перерахунок у 5 ДВК в ОВК 50. Однак, відповідні постанови про перерахунок голосів були скасовані Київським апеляційним

¹⁰⁵ Наприклад, ОВК 17, 88, 101, 155 та 207.

¹⁰⁶ Пункт 19 Загального коментаря №34 Комітету ООН з прав людини передбачає, що країни-учасниці повинні активно надавати громадськості інформацію, яка представляє суспільний інтерес, а також докладати всіх зусиль для забезпечення швидкого, легкого, ефективного та практичного доступу до такої інформації.

¹⁰⁷ Як передбачено у статті 79.5 Закону про вибори, міжнародні спостерігачі мають право отримувати примірники протоколів ДВК та інші документи, зазначені у законі.

¹⁰⁸ На відміну від закону про вибори президента, у законі про вибори народних депутатів нічого не сказано про процедуру внесення даних протоколів ДВК у систему «Вибори». На практиці система перевіряє правильність протоколів шляхом узгодження цифр. У разі виявлення помилок у протоколі, система виявляє та визначає такі помилки. Якщо протокол заповнений правильно, система приймає його, IT-адміністратор друкує один примірник протоколу, перевірений системою «Вибори», підписує його та передає голові ОВК на підпис.

¹⁰⁹ Проблеми, що затримали процес встановлення підсумків голосування до кінцевої дати, визначеної законом, сталися в ОВК 16, 30, 38, 50, 59, 60, 68, 79 та 198.

адміністративним судом, який визнав рішення ЦВК *ultra vires* [перевищенням повноважень]; Вищий адміністративний суд підтримав рішення суду нижчого рівня. ЦВК мала виконати судові рішення та прийняла протоколи, незважаючи на серйозні застереження з її боку щодо можливої фальсифікації результатів у відповідних округах.

Результати виборів в ОВК 16 (Вінницька область), 79 (Запорізька область) та 198 (Черкаська область) були встановлені після перерахунку бюлетенів відповідно на ДВК 3, 12 та 2. ОВК 16 встановила результати після тижневого спротиву членів ОВК виконувати рішення ЦВК або суду про перерахунок бюлетенів на ДВК. Після кількох спроб подати невиправлені протоколи до ЦВК, ОВК 16 подала до ЦВК уточнені протоколи ОВК с результатами 10 листопада. В ОВК 79 Запорізький окружний адміністративний суд наказав провести перерахунок бюлетенів на 12 виборчих дільницях, але відмовився задовольнити запити про перерахунок бюлетенів на інших. В ОВК 79 ЦВК встановила результати виборів 10 листопада. Стосовно ОВК 198 Київський апеляційний адміністративний суд за результатами розгляду скарги, поданої кандидатом, наказав ОВК провести перерахунок бюлетенів в ДВК 710908 та 710732.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ звірила 414 примірників протоколів ДВК з результатами виборів у загальнодержавному та мажоритарному округах, отриманих на виборчих дільницях або наданих співрозмовниками МСВ, з даними, оприлюдненими на веб-сайті ЦВК. Крім цього, вибірка з 30 протоколів ДВК перевірялась на відповідність протоколам ОВК. У результаті цього МСВ виявила 116 протоколів ДВК з технічними помилками та неточностями,¹¹⁰ а також кілька протоколів з незначними відмінностями у результатах виборів, які не вплинули на результати на цих виборчих дільницях.¹¹¹ Водночас, у випадку ОВК 50 та 60 в Донецькій області МСВ ОБСЄ/БДПЛ виявила серйозні ознаки підтасовки результатів.¹¹²

ЦВК прийняла постанови зі зверненням по Генеральній прокуратурі та Міністерства внутрішніх справ щодо подальшого розслідування фальсифікацій протоколів у цих двох ОВК. В ОВК 182 (Херсонська область) матеріали, отримані зі спеціальної виборчої дільниці № 000001, створеній у пенітенціарній установі, свідчать про те, що виборці, які мали право голосу лише у загальнодержавному виборчому окрузі, також отримували бюлетені для голосування в одномандатному окрузі, що є порушенням закону. Навіть незважаючи на те, що відповідні цифри були невисокі, спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ виявили аналогічні порушення у результатах з 41 виборчої дільниці, опублікованих на веб-сайті ЦВК. На цих виборчих дільницях було видано більше виборчих бюлетенів виборцям для голосування в одномандатних округах, ніж для голосування у загальнодержавному окрузі. Відповідно до Закону про вибори, кількість бюлетенів, виданих для голосування в одномандатному окрузі,

¹¹⁰ Такі неточності у протоколах ДВК включали неправильну кількість зареєстрованих виборців (що часто співпадали з кількістю виборців, які отримали бюлетені), неправильну кількість недійсних бюлетенів (часто співпадала з кількістю невикористаних бюлетенів), неправильний порядок кандидатів, або заповнення не всіх полів. Масштаби помилок демонструють потребу у проведенні додаткового навчання для членів ДВК щодо заповнення протоколів з результатами.

¹¹¹ Незначні зміни результатів виборів були помічені у протоколах ДВК 260671 (ОВК 89 Івано-Франківська область), 461293 (ОВК 124 Львівська область), 631553 (ОВК 172 Харківська область), 740373 (ОВК 207 Чернігівська область) та 801068 (ОВК 213 Київська область) у загальнодержавному виборчому окрузі та в одномандатних округах.

¹¹² Наприклад, у деяких випадках відмінності між цифрами, внесеними до оригіналів протоколів ДВК, та результатами, опублікованими на веб-сайті ЦВК, становили кілька сотень голосів. Зміни результатів на користь певних кандидатів були помічені у протоколах ДВК 140220, 140223, 140226, 140233, 140743, 140745, 140747, 140750, 140751, 140752, 140754, 140756, 141071 та 141086 в ОВК 50 і ДВК 140137, 140138, 140139, 140141, 140152, 140164, 140167, 140170, 140180, 140182, 140417, 140418, 140419, 140420 та 140432 в ОВК 60.

має або співпадати з кількістю бюлетенів, виданих у загальнодержавному окрузі, або бути меншою за цю кількість.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ виявила 119 виборчих дільниць у 66 ОВК, де відповідно до результатів, оприлюднених на веб-сайті ЦВК, явка перевищила 90%, як у загальнодержавному виборчому окрузі, так і в одномандатних округах. Явка була помітно вищою (у середньому 98,8%) на 73 спеціальних виборчих дільницях з цих 119 дільниць, які були створені переважно у лікувальних та пенітенціарних закладах.

XV. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наступні рекомендації пропонуються до уваги органів влади, політичних партій та громадянського суспільства України у рамках подальшої підтримки їхніх зусиль проводити вибори відповідно до зобов'язань ОБСЄ та інших стандартів демократичних виборів. Ці рекомендації мають розглядатися в комплексі з іншими рекомендаціями, які увійшли до спільних висновків щодо виборчого законодавства України ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії. ОБСЄ/БДПЛ висловлює готовність допомагати органам влади та громадянському суспільству України продовжувати вдосконалювати виборчий процес.¹¹³

A. ПЕРШОЧЕРГОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Слід розглянути можливості для проведення комплексної виборчої реформи, яка б гармонізувала виборче законодавство, регулюючи всі види виборів та включаючи інші невраховані давні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії. Зокрема, у рамках реформування мають бути скасовані необґрунтовані обмеження прав кандидатів, а також обмеження свободи мандату. Обмеження щодо створення виборчих блоків може бути скасоване, щоб посилити змагальність у виборчому процесі та забезпечити ширше представлення в парламенті. Виборча реформа має бути проведена завчасно до наступних виборів, а сам процес має бути прозорим і всеохоплюючим.
2. Органи влади та правоохоронні органи мають здійснити кроки для забезпечення оперативного розслідування всіх випадків насильства та залякування учасників виборчого процесу у незалежний та неупереджений спосіб, а також притягнення винних до відповідальності, як передбачено законом. Мають бути посилені зусилля, спрямовані на забезпечення можливостей для доступу всіх кандидатів до електорату на рівній основі та без страху насильства або покарання.
3. З метою подальшого забезпечення чесності, прозорості, підзвітності та верховенства права у виборчих комісіях зацікавлені сторони виборчого процесу мають запровадити комплекс відповідних скоординованих антикорупційних дій. Такі дії можуть також бути спрямовані на створення гарантій чесності та досягнення незалежності органів управління виборчим процесом від політичного втручання, а також забезпечувати чесне виконання ними своїх обов'язків.

¹¹³ У пункті 24 Стамбульського документа ОБСЄ 1999 року країни-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання «оперативно реагувати на оцінки та рекомендації БДПЛ щодо виборів».

4. Серйозну увагу треба приділити запровадженню заходів, спрямованих на посилення прозорості процесу внесення даних на рівні ОВК. Якщо доступ до приміщень, де вносяться дані, залишиться обмеженим, слід приділити увагу наданню спостерігачам та зацікавленим особам можливості для спостереження за внесенням даних за допомогою мультимедійних засобів, наприклад, великих моніторів, що дозволить їм порівнювати дані, які вносяться до системи «Вибори», з цифрами, внесеними до протоколів з результатами ДВК, та цифрами на веб-сайті ЦВК.
5. Мають бути внесені поправки до законодавства, які б не дозволяли відмовляти у розгляді скарг з підстав невідповідності формату, а виборчі комісії мають забезпечувати повний та неупереджений розгляд по суті всіх скарг, поважаючи право на ефективний правовий захист.
6. Мають бути розглянуті заходи з підвищення прозорості та підзвітності фінансування кампаній, а також посилення існуючих або запровадження ефективних та співрозмірних санкцій за невиконання вимог щодо оприлюднення інформації. Спроможність ЦВК та ОВК має розвиватись для виконання ними своїх обов'язків щодо аналізу та оприлюднення фінансових звітів партій та кандидатів під час та після завершення періоду передвиборної кампанії.
7. Незважаючи на можливі зміни виборчої системи, питання недостатньої представленості жінок у парламенті має вирішуватись шляхом суворіших механізмів забезпечення виконання вимог та/або запровадження додаткових спеціальних тимчасових засобів, що можуть створити більш справедливі умови для всіх кандидатів.
8. Якщо залишиться існуюча виборча система, ЦВК повинна виконати положення статті 18 Закону про вибори у частині визначення меж одномандатних округів заздалегідь до початку нового виборчого циклу із повноцінним залученням до консультацій представників національних меншин.

В. ІНШІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ

9. Слід розглянути можливості для запровадження кінцевих термінів для заміни членів виборчих комісій до дня голосування, щоб забезпечити у такий спосіб стабільність управління виборчим процесом та уникнути додаткового навантаження на ЦВК і негативного впливу на ефективність роботи ОВК.
10. Серйозну увагу слід приділити перегляду методів формування ОВК та ДВК. Мають бути вжиті ефективні заходи з підвищення інституційної спроможності та стабільності ОВК та ДВК шляхом посилення методів набору, найму та навчання, щоб забезпечити та підвищити неупередженість та професійність членів комісій. У всіх випадках має бути дотриманий принцип рівного представлення в комісіях.

РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ

11. Українські органи влади мають вжити ефективних заходів для пом'якшення складностей/перешкод для тимчасової перереєстрації виборців з Кримського півострова, щоб ще більше полегшити участь та реалізацію конституційних прав цих

виборців. З огляду на це, мають бути по можливості максимально спрощені процедури їхньої реєстрації та голосування, а органи, відповідальні за підготовку та проведення виборів, і державні органи влади мають активізувати зусилля у напрямку інформування жителів цих територій про механізми, якими вони можуть скористатися, щоб проголосувати.

12. На майбутніх виборах слід серйозно розглянути можливості для прийняття ефективної стратегії інформування та освіти виборців, а також для проведення кампанії з інформування виборців, зосередженої, серед іншого, на підвищенні рівня обізнаності ВПО та виборців, які мешкають на Кримському півострові.

РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ

13. ЦВК могла б розробити шаблони документації для подань, щоб зменшити можливість пропусків або технічних помилок для кандидатів. Можуть бути запроваджені ефективні механізми повідомлення, щоб органи управління виборчим процесом могли інформувати потенційних кандидатів про виявлені помилки чи пропуски у поданнях, дозволяючи їм виправити такі помилки.

ПЕРЕДВИБОРНА АГІТАЦІЯ

14. Органи влади та політичні партії мають здійснювати кроки, спрямовані на забезпечення чіткого поділу між політичними партіями та державою. Учасники виборчого процесу повинні докладати потужніших зусиль, щоб утриматись від використання посад державних службовців для отримання несправедливих переваг у виборчому процесі під час періоду передвиборної агітації.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

15. Закон про вибори має чітко визначати, як друковані ЗМІ повинні позначати оплачені матеріали, пов'язані з виборами. Крім цього, організації саморегулювання, наприклад, Комісія з журналістської етики, могли б розглянути можливості для посилення професійних стандартів та обізнаність працівників ЗМІ за допомогою навчальних програм для журналістів.
16. Слід розглянути можливості для забезпечення незалежності Нацради під час усього терміну її повноважень та забезпечити уникнення будь-яких можливих конфліктів інтересів окремих членів Нацради протягом передвиборчого періоду. Крім цього, слід розглянути можливості для підвищення спроможності регуляторного органу наглядати та повністю контролювати дотримання законодавства аудіовізуальними ЗМІ, а також розглядати пов'язані зі ЗМІ скарги та застосовувати ефективні санкції у випадку можливих порушень під час перевибірної кампанії. Рішення незалежного регуляторного органу мають прийматись вчасно та оприлюднюватись.

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

17. Мають бути внесені поправки до законодавчої бази виборів, що передбачають здійснення позитивних заходів відповідно до міжнародних зобов'язань, спрямованих на усунення перешкод для голосування, до яких належать неграмотність або мовні бар'єри.

РОЗГЛЯД ВИБОРЧИХ СПОРІВ

18. Варто розглянути можливість спрощення системи розв'язання виборчих спорів. Крім цього, слід розглянути можливість розробки шаблону скарги, що допоможе забезпечити розуміння скаржниками, які документи потрібні для подання скарги до виборчої комісії або суду, та надасть їм інструкції щодо того, куди звертатися зі скаргою.
19. Мають бути внесені зміни до закону про вибори для усунення існуючих прогалин та непослідовностей, щоб зменшити масштаби неоднакового застосування закону та проблеми, що виникають у результаті цього, під час розгляду виборчих спорів. ЦВК має прийняти додаткові постанови там, де закон не є достатньо деталізованим. ЦВК та суди повинні утримуватися від прийняття непослідовних рішень та розглядати справи однаково. Слід розглянути можливості зміни процедурних формальностей у вищих судах таким чином, щоб виборчі спори розглядались однією колегією, або передбачити інші запобіжники для непослідовного застосування закону одним і тим самим судом.

ГОЛОСУВАННЯ, ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ПІДСУМКІВ ГОЛОСУВАННЯ

20. Варто розглянути можливості для перегляду практичних аспектів процесів підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування, щоб полегшити процес прийому та обробки виборчих матеріалів у ніч після дня голосування. Наприклад, паперові пакети для пакування виборчих матеріалів ДВК можна замінити більш міцними пакетами для уникнення пошкоджень під час транспортування та непотрібних наслідків в ОВК.
21. Слід розглянути можливості перегляду методології навчання членів ДВК, приділивши більшу увагу підрахунку голосів та заповненню протоколів з результатами.

ДОДАТОК І – РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ

Кількість голосів у протоколі ЦВК		Загалом у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі	У межах закордонного виборчого округу
8	Кількість виборців, внесених до списків виборців на виборчих дільницях, на яких голосування було організовано і проведено	30 921 218	461 544
9	Кількість виборців, внесених до витягів із списків виборців на виборчих дільницях для голосування за місцем перебування	838 136	–
10	Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені у приміщеннях для голосування	15 329 402	40 767
12	Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування	725 323	–
13	Загальна кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені	16 054 725	40 767
14	Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному виборчому окрузі, у приміщенні виборчої дільниці (кількість бюлетенів у стаціонарних виборчих скриньках)	15 258 203	40 762
15	Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному виборчому окрузі, з використання переносних виборчих скриньок (кількість бюлетенів у переносних виборчих скриньках)	722 674	–
16	Загальна кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному виборчому окрузі	16 052 228	40 762
17	Кількість виборчих бюлетенів, що не підлягають врахуванню	298 402	237
18	Кількість голосів за партійні списки кожної партії (таблиця нижче)		

Партія	Кількість голосів у загальнодержавному окрузі	% голосів	Кількість місць у парламенті	Кількість мажоритарна місць	Загальна кількість місць
Народний фронт	3 488 114	22.14	64	18	81
Блок Петра Порошенка	3 437 521	21.82	63	69	133
Самопоміч	1 729 271	10.97	32	1	33
Опозиційний блок	1 486 203	9.43	27	2	29

Партія	Кількість голосів у загальноде ржавному окрузі	% голосів	Кількість місць у парламенті	Кількість мажоритарн а місць	Загальна кількіст ь місць
Радикальна партія	1 173 131	7.44	22		22
Батьківщина	894 837	5.68	17	2	19
Свобода	742 022	4.71		6	6
Комуністична партія України	611 923	3.88			
Сильна Україна	491 471	3.11		1	1
Громадянська позиція	489 523	3.10			
Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	418 301	2.65		1	1
Правий сектор	284 943	1.80		1	1
Солідарність жінок України	105 094	0.66			
5.10	67 124	0.42			
Інтернет партія України	58 197	0.36			
Партія Зелених України	39 636	0.25			
Зелена планета	37 726	0.23			
Відродження	31 201	0.19			
Єдина Країна	28 145	0.17			
Україна – єдина країна	19 838	0.12			
Нова політика	19 222	0.12			
Сила Людей	17 817	0.11			
Україна майбутнього	14 168	0.08			
Сила і Честь	13 549	0.08			
Громадянський рух України	13 000	0.08			
Блок лівих сил України	12 499	0.07			
Національна Демократична партія України	11 826	0.07			
Конгрес Українських Націоналістів	8 976	0.05			
Ліберальна партія України	8 523	0.05			
Воля				1	1
Самовисуванці				96	96
Загалом	15 753 801		225	198	423

[Джерело: веб-сайт ЦВК; www.cvk.gov.ua]

ДОДАТОК II – СПИСОК СПОСТЕРІГАЧІВ МІЖНАРОДНОЇ МІСІЇ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

Короткострокові спостерігачі

Парламентська асамблея ОБСЄ

Milovan	PETKOVIC	CROATIA
Andreas	HANGER	AUSTRIA
Anton	HEINZL	AUSTRIA
Lukas	MUSSI	AUSTRIA
Hubert	FUCHS	AUSTRIA
Judith	SCHWENTNER	AUSTRIA
Azay	GULIYEV	AZERBAIJAN
Eldar	IBRAHIMOV	AZERBAIJAN
Nikolai	KAZAROVETS	BELARUS
Valentin	MILOSHEVSKY	BELARUS
Jean-Jacques	DE GUCHT	BELGIUM
Dirk	VAN DER MAELEN	BELGIUM
Koen	METSU	BELGIUM
Michelle	TITTLE	CANADA
Kevin	LAMOUREUX	CANADA
Joyce	BATEMAN	CANADA
Malcolm	ALLEN	CANADA
David	CHRISTOPHERSON	CANADA
James	BEZAN	CANADA
Ted	OPITZ	CANADA
Addie Mark	WARAWA	CANADA
Linda	DUNCAN	CANADA
Branko	VUKSIC	CROATIA
Zuzka	BEBAROVA-RUJBROVA	CZECH REPUBLIC
Ivana	DOBESOVA	CZECH REPUBLIC
Veronika	KRUPOVA	CZECH REPUBLIC
Petr	BRATSKY	CZECH REPUBLIC
Tomas	JIRSA	CZECH REPUBLIC
Andreas	BAKER	DENMARK
Liv Holm	ANDERSEN	DENMARK
Peter Juel	JENSEN	DENMARK
Vaino	LINDE	ESTONIA
Olga	SOTNIK	ESTONIA
Ismo	SOUKOLA	FINLAND
Elisabeth	NAUCLER	FINLAND
Pia	KAUMA	FINLAND
Yves	POZZO DI BORGO	FRANCE
Frederic	TAILLET	FRANCE
Michel	VOISIN	FRANCE
Marc	CARILLET	FRANCE
George	TSERETELI	GEORGIA

Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ

Jurgen	KLIMKE	GERMANY	
Thomas	STRITZL	GERMANY	
Doris	BARNETT	GERMANY	Голова делегації
Andreas	NOTHELLE	GERMANY	
Franz	THONNES	GERMANY	
Karl-Georg	WELLMANN	GERMANY	
Katja	KEUL	GERMANY	
Panagiotis	RIGAS	GREECE	
Georgios	VAREMENOS	GREECE	
Georgios	CHAMPOURIS	GREECE	
Zoi	MAKRI	GREECE	
Rozsa	HOFFMANN	HUNGARY	
Roberto	MONTELLA	ITALY	
Kuttykhozha	IDIRISOV	KAZAKHSTAN	
Dulat	KUSTAVLETOV	KAZAKHSTAN	
Vitalijs	ORLOVS	LATVIA	
Juris	VECTIRANS	LATVIA	
Edmunds	DEMITERS	LATVIA	
Gunars	RUSINS	LATVIA	
Igors	AIZSTRAUTS	LATVIA	
Valdis	LIEPINS	LATVIA	
Valentinas	BUKAUSKAS	LITHUANIA	
Arminas	LYDEKA	LITHUANIA	
Aase	MICHAELSEN	NORWAY	
Lisbeth Merete	STOCK	NORWAY	
Ola	ELVESTUEN	NORWAY	
Kazimierz	KLEINA	POLAND	
Jan	RULEWSKI	POLAND	
Iwona	KOZLOWSKA	POLAND	
Barbara	BARTUS	POLAND	
Carla	RODRIGUES	PORTUGAL	
Isabel	SANTOS	PORTUGAL	
Isabel	POZUELO	SPAIN	
Jose Ignacio	SANCHEZ AMOR	SPAIN	
Gustavo	PALLARES	SPAIN	
Eva Monika	TOJZNER GLUCKMAN	SWEDEN	
Kent	HARSTEDT	SWEDEN	Спеціальний координатор
Christian	HOLM	SWEDEN	
Anna	VALLEN	SWEDEN	
Arhe	HAMEDNACA	SWEDEN	
Ann-Christin	AHLBERG	SWEDEN	
Gunilla	NORDGREN	SWEDEN	
Boriana	AABERG	SWEDEN	
Kerstin	NILSSON	SWEDEN	
Margareta	CEDERFELT	SWEDEN	
Jan Richard	ANDERSSON	SWEDEN	

Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ

Filippo	LOMBARDI	SWITZERLAND
Ingrid	DE CALUWE	NETHERLANDS
Hatice	BIYIKLI	TURKEY
Abdullah	CALISKAN	TURKEY
Sevki	KULKULOGLU	TURKEY
Jennifer	HILTON	UNITED KINGDOM
Orest	DEYCHAKIWSKY	UNITED STATES
Richard	SOLASH	UNITED STATES
Tyler	BRACE	UNITED STATES
Michael	BURGESS	UNITED STATES
Mark	MILOSCH	UNITED STATES

Парламентська асамблея Ради Європи

Philippe	BLANCHART	BELGIUM
Fatma	PEHLIVAN	BELGIUM
Kristyna	ZELIENKOVÀ	CZECH REPUBLIC
Mailis	REPS	ESTONIA
Tinatin	BOKUCHAVA	GEORGIA
Chiora	TAKTAKISHVILI	GEORGIA
Frank	SCHWABE	GERMANY
Tobias	ZECH	GERMANY
Marieluise	BECK	GERMANY
Andrej	HUNKO	GERMANY
Kostas	TRIANTAFYLLOS	GREECE
Mónika	BARTOS	HUNGARY
Ögmundur	JÓNASSON	ICELAND
Karl	GARDARSSON	ICELAND
Jim	D'ARCY	IRELAND
Catherine	NOONE	IRELAND
Lolita	ČIGĀNE	LATVIA
Judith	OEHRI	LIECHTENSTEIN
Birute	VESAITE	LITHUANIA
Emanuelis	ZINGERIS	LITHUANIA
Claude	ADAM	LUXEMBOURG
Ingebjørg	GODSKESEN	NORWAY
Tadeusz	IWINSKI	POLAND
Andrej	ŠIRCELJ	SLOVENIA
Pedro	AGRAMUNT	SPAIN
Arcadio	DIAZ TEJERA	SPAIN
José Ignacio	PALACIOS	SPAIN
Jordi	XUCLÀ	SPAIN
Paloma	BIGLINO CAMPOS	SPAIN
Arietta	de POURBAIX-LUNDIN	SWEDEN
Alfred	HEER	SWITZERLAND
Şaban	DİŞLİ	TURKEY
Deniz	BAYKAL	TURKEY
Ömer	SELVI	TURKEY

Richard	BALFE	UNITED KINGDOM	
Christopher	CHOPE	UNITED KINGDOM	Голова делегації
Sir Roger	GALE	UNITED KINGDOM	

Європейський парламент

Andrej	PLENKOVIĆ	CROATIA	Голова делегації
Mark	DEMESMAEKER	BELGIUM	
Valentinas	MAZURONIS	LITHUANIA	
Ryszard	CZARNECKI	POLAND	
Miloslav	RANSDORF	CZECH REPUBLIC	
Miroslav	POCHE	CZECH REPUBLIC,	
Joachim	ZELLER	GERMANY	
Rebecca	HARMS	GERMANY	
Tibor	SZANYI	HUNGARY	
Vincenzo	GRECO	ITALY	
Petras	AUŠTREVICIUS	LITHUANIA	
Arnoldas	PRANCKEVICIUS	LITHUANIA	
Kati	PIRI	NETHERLANDS	
Johannes Cornelis	van BAALEN	NETHERLANDS	
Michal	BONI	POLAND	
Michal	MARUSIK	POLAND	
Robert	GOLANSKI	POLAND	
Wojciech Jan	DANECKI	POLAND	
Anna Maria	CORAZZA BILDT	SWEDEN	
Pietro	DUCCI		
Nikolina	VASSILEVA		
Karl	MINAIRE		
Julien	CRAMPES		
Alyson	WOOD		
Rune	GLASBERG		
Tobias	HEIDER		
Egle	KROPAITE		

Парламентська асамблея НАТО

Svitlana	SVYETOVA	BELGIUM	
Vaclav	KLUCKA	CZECH REPUBLIC	
Josef	TABORSKY	CZECH REPUBLIC	
Milan	SARAPATKA	CZECH REPUBLIC	
Adolf	BEZNOŠKA	CZECH REPUBLIC	
Nadeem	FAROOQ	DENMARK	
Ruxandra	POPA	FRANCE	
Henrik	BLIDDAL	GERMANY	
Paolo	ALLI	ITALY	
Ivans	KLEMENTJEVS	LATVIA	
Rasa	JUKNEVICIENE	LITHUANIA	Голова делегації
Algis	KASETA	LITHUANIA	
Han Ten	BROEKE	NETHERLANDS	

**Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ**

Zbyszek	ZABOROWSKI	POLAND
Witold	WASZCZYKOWSKI	POLAND
Andrzej	SZEWINSKI	POLAND
Matjaz	NEMEC	SLOVENIA
Zan	MAHNIC	SLOVENIA
Ali Riza	ALABOYUN	TURKEY
Osman Askin	BAK	TURKEY
Metin Lutfi	BAYDAR	TURKEY

Короткові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ

Greta	NAKO	ALBANIA
Lorenc	XHAFFERAJ	ALBANIA
Bujar	HALO	ALBANIA
Sergey	CHAMANYAN	ARMENIA
Matthaeus	RADNER	AUSTRIA
Rainer	RUGE	AUSTRIA
Christoph	VAVRIK	AUSTRIA
Birgit	KARGER	AUSTRIA
David	MUCKENHUBER	AUSTRIA
Dominik	HOFMANN	AUSTRIA
Johannes	SCHALLERT	AUSTRIA
Silvia	DE CARVALHO	AUSTRIA
Laetitia Antonia Isabelle	DE RADIGUES DE CHENNEVIERE	BELGIUM
Michel	FOURMAN	BELGIUM
Marie Nathalie	DE HEMRICOURT DE GRUNNE	BELGIUM
Jean-Paul	CHARLIER	BELGIUM
Wim	DEWAELE	BELGIUM
Sinisa	BENCUN	BOSNIA AND HERZEGOVINA
Asim	DOROVIC	BOSNIA AND HERZEGOVINA
Zeljko	VASILJEVIC	BOSNIA AND HERZEGOVINA
Elka Dontcheva	SOURTCHEVA	BULGARIA
Margarita Mitkova	NIKOLOVA-IVANOVA	BULGARIA
Silviya Milcheva	NITSOVA	BULGARIA
Christina	TORSEIN	CANADA
Cassandra	MATHIES	CANADA
Agnes	DOKA	CANADA
Anna	RUSSELL	CANADA
Michel	HUNEAULT	CANADA
Germain	AMONI	CANADA
Michellene	SIGURDSON	CANADA
Naveen	RAI	CANADA
David	CRITCHLOW	CANADA
Hugues	FOURNIER	CANADA
Paula	THOMPSON	CANADA
Karen	FROST	CANADA

Mavis	MAINS	CANADA
Sylvie	VIENS	CANADA
Christopher	HEFFERNAN	CANADA
Cynthia	WAGNER	CANADA
Linda	BLAKE	CANADA
Andrew	KENDLE	CANADA
Jean Francois	BONIN	CANADA
Marilyn	MOISAN	CANADA
Judith	SZABO	CANADA
David	MULLIGAN	CANADA
Charles Arthur	O'DONNELL	CANADA
Aaron	PINTO	CANADA
Brygida	CROSS	CANADA
Phoebe	SMITH	CANADA
Nicolette	CARLAN	CANADA
Marcia Lorraine	ROMAIN	CANADA
Sheila	MILLER	CANADA
Alan	BEESELEY	CANADA
Brian	CLOW	CANADA
Terrence	YEMEN	CANADA
Steve	COLTERMAN	CANADA
Paul	MAILLET	CANADA
Joseph	DALRYMPLE	CANADA
Sonia	HOLIAD	CANADA
Lois	JOHNSON	CANADA
Pierre	MYCHALTCHOUK	CANADA
Marla	MORRY	CANADA
Bogdan	POGREBENNYK	CANADA
Bryan	BURTON	CANADA
Barbara	PUSZKAR	CANADA
Michelle	MOMY	CANADA
Pankaj	MISRA	CANADA
Patricia	MACINTOSH	CANADA
Bohdan	KOZY	CANADA
Roman	MEC	CANADA
Rifah	KHAN	CANADA
Roman	KUCHER	CANADA
Stephan	BOCIURKIW	CANADA
Christine	KOWALYK	CANADA
George	BACHMAN	CANADA
Uday	DAYAL	CANADA
Ellen	SHUSTIK	CANADA
Muhammed	DOLEH	CANADA
Lorne	GIBSON	CANADA
Lloyd	DALZIEL	CANADA
Sanja	POPOVIC	CANADA
Margaret	PFAFF	CANADA

Michael	SIRKO	CANADA
Suzanne	STUMP	CANADA
Louise	BRUNET	CANADA
Dean	MARCINYSHYN	CANADA
Bernard	SNOW	CANADA
Graham	BOS	CANADA
Alexander	HETMANCZUK	CANADA
Deborah	DUNTON	CANADA
Mathieu	JACQUES	CANADA
Viktoryia	LEIPI	CANADA
Larry	BENNETT	CANADA
Alek	JERINIC	CANADA
Gabriella	MEZO-KRICSFALUSY	CANADA
Ostap	SKRYPNYK	CANADA
Kristin	VAN DER LEEST	CANADA
Jean-Marc	LAPERLE	CANADA
Edward	NUHU	CANADA
Bruce	PASSMORE	CANADA
Helen	BULAT	CANADA
Hélène	THIBAUT	CANADA
Alayna	JAY	CANADA
George	FOTY	CANADA
Heidi	MODRO	CANADA
Darcy	GULKA	CANADA
Darryl	GRAY	CANADA
Fredericka	GREGORY	CANADA
Branislav	JEKIC	CANADA
Olena	BARAN	CANADA
Lori	SHORTREED	CANADA
Goran	PROKOPEC	CROATIA
Martina	VRDOLJAK	CROATIA
Maja	FORETIC-PECNIK	CROATIA
Nicolina	KARAOLIA	CYPRUS
Nicolas	KOUKOULLIS	CYPRUS
Alkis	IEROMONACHOU	CYPRUS
Vaclav	NEKVAPIL	CZECH REPUBLIC
Frantisek	HAVLIN	CZECH REPUBLIC
Zuzana	MARKOVA	CZECH REPUBLIC
Petr	MARES	CZECH REPUBLIC
Milan	KUKSA	CZECH REPUBLIC
Martin	NEKOLA	CZECH REPUBLIC
Petr	POJMAN	CZECH REPUBLIC
Ivan	TRNKA	CZECH REPUBLIC
Valdemar	URUBA	CZECH REPUBLIC
Jirí	ŠKVOR	CZECH REPUBLIC
Pavel	DANEK	CZECH REPUBLIC
Lenka	HOMOLKOVA	CZECH REPUBLIC

Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ

Ladislav	FENCL	CZECH REPUBLIC
Petr	FRANC	CZECH REPUBLIC
Darab	GAJAR	CZECH REPUBLIC
Eva	DOHNALOVA	CZECH REPUBLIC
Dan	MACEK	CZECH REPUBLIC
Lenka	SKALICKA	CZECH REPUBLIC
Roman	STANEK	CZECH REPUBLIC
Marketa	SMRCKOVA	CZECH REPUBLIC
Pavel	UHL	CZECH REPUBLIC
Oldrich	LACINA	CZECH REPUBLIC
Martin	JANKU	CZECH REPUBLIC
Jan	BLAZEK	CZECH REPUBLIC
Jan	FALTUS	CZECH REPUBLIC
Jiri	ROLENC	CZECH REPUBLIC
Jørgen	HOXER	DENMARK
Tom	HOYEM	DENMARK
Peder	VENTEGODT	DENMARK
Niels Erik	NIELSEN	DENMARK
Michael Vallentin	STRAND	DENMARK
Inger	BORIIS	DENMARK
Christian	FABER-ROD	DENMARK
Andreas	ALSOE	DENMARK
Hanne	BANG	DENMARK
Lars Peder	POULSEN-HANSEN	DENMARK
Camilla	SAUGSTRUP	DENMARK
Marielise	BERG-SONNE	DENMARK
Lars Moegeltoft	POULSEN	DENMARK
Ingrid Margrethe	POULSEN	DENMARK
Victor Christian	HJORT	DENMARK
Grethe	BILLE	DENMARK
Karen Schack	ANDREASSEN	DENMARK
Stig	WORMER	DENMARK
Niels	RASMUSSEN	DENMARK
Erik	THAU-KNUDSEN	DENMARK
Henrik	KARLSEN	DENMARK
Herol	MARJAK	ESTONIA
Sulev	LÄÄNE	ESTONIA
Kristina	KALLAS	ESTONIA
Janno	SIMM	ESTONIA
Sven	MASES	ESTONIA
Terhi	HAKALA	FINLAND
Verna	LEINONEN	FINLAND
Timo	MAJASAARI	FINLAND
Mikko	VAUHKONEN	FINLAND
Matti	KARVANEN	FINLAND
Marjut	SAVOLAINEN	FINLAND
Heikki Markus	VIHEMAKI	FINLAND

Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ

Juho	ROMPPAINEN	FINLAND
Suvi	KIVISTÖ	FINLAND
Tarja	RAAPPANA	FINLAND
Heikki	RAUTVUORI	FINLAND
Helena	LAATIO	FINLAND
Outi	KOIKKALAINEN	FINLAND
Katja	PALOKANGAS	FINLAND
Reetta	PURONTAKANEN	FINLAND
Sari	RAUTARINTA	FINLAND
Helena	RANTA	FINLAND
Laura Sofia	LAKSO	FINLAND
Aleksi	KOSKINEN	FINLAND
Maija	LIUHTO	FINLAND
Anna-Kristiina	KÄÄRIÄINEN	FINLAND
Kimmo	COLLANDER	FINLAND
Eeva-Maija	ALANEN	FINLAND
Jussi	SOINI	FINNISH
Anssi	KULLBERG	FINNISH
Nazim	RECHI	FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA
Rubin	ZEMON	FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA
Sashko	TASHULOV	FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA
Nadia	DECKERT	FRANCE
Amandine	MEURVILLE	FRANCE
Philippe Albert, Jean	DE SUREMAIN	FRANCE
Kilian	HOCQUART	FRANCE
Pascal	DELUMEAU	FRANCE
Lydia	TABTAB	FRANCE
Marc	GRUBER	FRANCE
Gaël	DUPONT-FERRIER	FRANCE
Caroline	GONTHIER	FRANCE
Jacques	FAURE	FRANCE
Hughes	DE CHAVAGNAC	FRANCE
Naïs	HABERMACHER	FRANCE
Elias	FENNIRA	FRANCE
Adeline	MARQUIS	FRANCE
Antoine	COMPS	FRANCE
Dieter Ernst	BEYER	GERMANY
Julia Stefanie	MENOLD	GERMANY
Heinz-Dieter Richard August	DUCHSCHERER	GERMANY
Jochen August Max	FREDE	GERMANY
Horst Edlef	PROETEL	GERMANY
Harald Georg	HAENDEL	GERMANY
Mirco	GRIMM	GERMANY
Dieter Paul Otto	SCHELLSCHMIDT	GERMANY

Juergen	KEWITSCH	GERMANY
Rainer Rudolf	OTTER	GERMANY
Edel Rainer Gero Lienhard Erich Hubertus	LINGENTHAL	GERMANY
Konrad	MENNY	GERMANY
Peter Hugo Paul	BUSSMANN	GERMANY
Tobias Florian	BAUMANN	GERMANY
Armin	DAEWERITZ	GERMANY
Jüri Albert	DERRIK	GERMANY
Jochen Michael	RINCK	GERMANY
Katharina Lilli	OCHSE	GERMANY
Jörg	LEHNERT	GERMANY
Wolfgang Bernhard	GRAF VON SCHMETTAU	GERMANY
Elisabeth Adele	SCHMITZ	GERMANY
Heiko	GOTHE	GERMANY
Fritz	BIRNSTIEL	GERMANY
Renate Eleonore	HOLZAPFEL	GERMANY
Rainer Werner	KLEFFEL	GERMANY
Dagmar	HOFMANN	GERMANY
Martin Ludwig	SCHMID	GERMANY
Jaime Roberto	SPERBERG	GERMANY
Kirsten Katrin	MUELLER	GERMANY
Frank	AISCHMANN	GERMANY
Jan	BUSCH	GERMANY
Tanja	HOLLSTEIN	GERMANY
Gisela Emma Wilhelmine	GAUGGEL-ROBINSON	GERMANY
Richard Arthur	ZWEIG	GERMANY
Michael Florian Hezilo	JELONEK	GERMANY
David Christoph	LOEW	GERMANY
Oliver	FRITZ	GERMANY
Catrin Annelie	COCH	GERMANY
Friedhelm	BALTES-MEYER ZU NATRUP	GERMANY
Janine Elisabeth Monique	HANSEN	GERMANY
Edith Maria	MUELLER	GERMANY
Anna-Christina	WINTERSTEIN	GERMANY
Hildegard Maria	SUEHLING	GERMANY
Wolfgang	MATTKE	GERMANY
Kirsten Maria	JOPPE	GERMANY
Stefan	LESJAK	GERMANY
Monika	HENKE	GERMANY
Sebastian Stefan	KNOKE	GERMANY
Timm Albert	BüCHNER	GERMANY
Claudia	IUDICA	GERMANY
Matthias	DORNFELDT	GERMANY
Maria Mechthild	HERKENHOFF	GERMANY
Dirk Daniel	NEUMEISTER	GERMANY
Julia	WANNINGER	GERMANY

Helmut Dirk Paul	KLAWONN	GERMANY
Robert Konrad	NEUMEIER	GERMANY
Eleni	IOANNOU	GREECE
Marianna	SKOPA	GREECE
Christos	CHRISTOGEORGAKIS	GREECE
Zoltán	SZEGEDI	HUNGARY
Réka	DR. DOMONKOS-GYÜGE	HUNGARY
Dávid	NAGY	HUNGARY
Kata	DR. SZEBELEDI	HUNGARY
Ferenc	KONTRA	HUNGARY
Zsófia	ELEK	HUNGARY
Audbjorg	HALLDORSDDOTTIR	ICELAND
Gudmundur	FYLKISSON	ICELAND
Kevin	GROGAN	IRELAND
Ciara	GILVARRY	IRELAND
Marie	CROSS	IRELAND
Dominic	HANNIGAN	IRELAND
Kieran Andrew	DALTON	IRELAND
Brian	FAGAN	IRELAND
Finbar	O'SULLIVAN	IRELAND
Elizabeth	MULLAN	IRELAND
Itzhak	CARMEL KAGAN	ISRAEL
Guy Israel	GILADY	ISRAEL
Alessandro	GIONGO	ITALY
Pietro	RIZZI	ITALY
Cristiano	GENTILI	ITALY
Michele	NOVAGA	ITALY
Walter	CITTI	ITALY
Daniela	GRITTI	ITALY
Valeria	POZZESSERE	ITALY
Marie	GRUNERT	ITALY
Edoardo	DA ROS	ITALY
Ryosuke	UENO	JAPAN
Hidechika	NAKAMURA	JAPAN
Miki	TSUDA	JAPAN
Masaki	UMEBAYASHI	JAPAN
Shinkichi	FUJIMORI	JAPAN
Hiroyuki	URABE	JAPAN
Andrejs	KARPOVICS	LATVIA
Valts	VITUMS	LATVIA
Roberts	FEDOSEJEVS	LATVIA
Mindaugas	MECIUS	LITHUANIA
Mindaugas	SKACKAUSKAS	LITHUANIA
Giedrius	DRUKTEINIS	LITHUANIA
Edvard	VICKUN	LITHUANIA
Egle	MERKYTE	LITHUANIA
Andrius	VAIVADA	LITHUANIA

Gediminas	DAPKEVICIUS	LITHUANIA
Virginie	MULLER	LUXEMBOURG
Thomas Francois	SCHEIFER	LUXEMBOURG
Jennifer	DE NIJS	LUXEMBOURG
Charlotte	HELMINGER	LUXEMBOURG
Andrew James	HALLAN	LUXEMBOURG
Marie-Anne	BUSCHMANN	LUXEMBOURG
Jean-Paul	MULLER	LUXEMBOURG
Barry	VAN SOEST	NETHERLANDS
Rosa	OSKAM	NETHERLANDS
Alexander	OOSTERWIJK	NETHERLANDS
Adelheid	STEENMAN	NETHERLANDS
Arvid	KRECHTING	NETHERLANDS
Ton	HULS	NETHERLANDS
Peter	DE HAAN	NETHERLANDS
Bernardus	GROEN	NETHERLANDS
Cornelis	ROS	NETHERLANDS
Daan	EVERTS	NETHERLANDS
Max	BADER	NETHERLANDS
Marc	JANSEN	NETHERLANDS
Bartholomeus	STEENBERGEN	NETHERLANDS
Willem	VOORHUIJZEN	NETHERLANDS
Cornelis Jan	KOOIJMANS	NETHERLANDS
Wilma	THEUWS	NETHERLANDS
Maria Johanna	BERGERVOET	NETHERLANDS
Jacqueline Hubaine	MULDERS	NETHERLANDS
Maarten	HOREMAN	NETHERLANDS
Judith	LICHTENBERG	NETHERLANDS
Esther	VAN DEN HEUVEL	NETHERLANDS
M.A.E. Michiel	IRISH' STEPHENSON SR	NETHERLANDS
Antonius W.J.	TEUNISSEN	NETHERLANDS
Christina	VAN HOUT	NETHERLANDS
René	KERSTEN	NETHERLANDS
Øyvind	SEIM	NORWAY
Søren Sindre	MUNCH	NORWAY
Jan Hugo	HOLTAN	NORWAY
Hans Cato	HADDAL	NORWAY
Vidar	BIRKELAND	NORWAY
Hanne Thea Stenersrød	GAULEN	NORWAY
Arve	BØRSTAD	NORWAY
Øystein	WIJK	NORWAY
Guro Engstrøm	NILSEN	NORWAY
Ellen Johanne	SAMUELSEN	NORWAY
Jeremy Matthew	FRANKLIN	NORWAY
Oddvin	FORBORD	NORWAY
Yasir	IFTIKHAR	NORWAY
Leif Erik	BROCH	NORWAY

**Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ**

Arezo	BANAFSHEH	NORWAY
Thomas	HUG	NORWAY
Per	SVARTEFOSS	NORWAY
Kari	HESSELBERG	NORWAY
Camilla	BOGNØ	NORWAY
Birgit Engesaeter	MADSLIEN	NORWAY
Stine	MUNTER	NORWAY
Even Arvid	ARONSEN	NORWAY
Carl Emil	PETERSEN	NORWAY
Bjørn Tore	SALTVIK	NORWAY
Eldrid	RØINE	NORWAY
Trond Kierulf	BOTNEN	NORWAY
Marte	SKOGSRUD	NORWAY
Tom	ROESETH	NORWAY
Berit Bachen	DAHLE	NORWAY
Jaroslav	DOMANSKI	POLAND
Annabelle	CHAPMAN	POLAND
Antoni	STRZEMIECZNY	POLAND
Pawel	KOST	POLAND
Adam	SZLAPKA	POLAND
Lukasz	GRABAN	POLAND
Marcin	STARZEWSKI	POLAND
Patryk	GOWIN	POLAND
Mariusz	PODGÓRSKI	POLAND
Aleksandra	JEDRYKA-TYMPALSKA	POLAND
Natalia	JAWORNICKA	POLAND
Joanna	KRUPADZIOROW	POLAND
Beata	KUBEL	POLAND
Blazej Jan	PIASEK	POLAND
Laura	TREBEL-GNIAZDOWSKA	POLAND
Aleksandra	SYNOWIEC	POLAND
Marika	STASZOWSKA	POLAND
Cezary	SZCZEPANIUK	POLAND
Stefan	HEJNOWICZ	POLAND
Maciej	NOWAK	POLAND
Karolina	MAZURCZAK	POLAND
Sebastian	BARKOWSKI	POLAND
Katarzyna	CHIMIAK	POLAND
Emilia	JASIUK	POLAND
Maciej	JAKUBIK	POLAND
Anna	ZAMEJC	POLAND
Tomasz	ZAGORSKI	POLAND
Grzegorz	DEMEL	POLAND
Jan	OSINSKI	POLAND
Marcin	SKUBISZEWSKI	POLAND
Artur	GROSSMAN	POLAND
Elzbieta	BEZIUK	POLAND

Aleksander	WARWARSKI	POLAND
Adam	BEDKOWSKI	POLAND
Katarzyna	MATERKOWSKA	POLAND
Anna	DEM CZUR	POLAND
Maciej	STADEJEK	POLAND
Ewa	SALKIEWICZ-MUNNERLYN	POLAND
Miriam	CIAS	POLAND
Michal	SZACHMAT	POLAND
Paulina	LUKAWSKA	POLAND
Michal	GIERGON	POLAND
Mariusz	PIOTROWSKI	POLAND
Ksenia	KANIEWSKA	POLAND
Cezar	HERMA	POLAND
Marta	FALKOWSKA	POLAND
Rafal	MARCINKOWSKI	POLAND
Jan	GEBERT	POLAND
Pawel	CHARKIEWICZ	POLAND
Hanna	WOLASIEWICZ	POLAND
Szymon	HARASIM	POLAND
Izabella	MIER-JEDRZEJOWICZ	POLAND
Filip	JASINSKI	POLAND
Marta	KUZELEWSKA	POLAND
Maria Teresa	ARTILHEIRO FERREIRA	PORTUGAL
Nuno Alexandre	ALVES MARQUES	PORTUGAL
Rui Guilherme	LOURENCO LOPES PEREIRA	PORTUGAL
Cristian	MIHAILESCU	ROMANIA
Emilia-Raluca	ROSOGA	ROMANIA
Petre Tudor	GUSET	ROMANIA
Claudiu Adrian	GRIGORAS	ROMANIA
Raluca Elena	RADUCEA	ROMANIA
Natalia	DRAGAN	ROMANIA
Andrey	GAVRILIEV	RUSSIAN FEDERATION
Konstantin	OSIPOV	RUSSIAN FEDERATION
Oleg	KOZLOV	RUSSIAN FEDERATION
Elena	KISELEVA	RUSSIAN FEDERATION
Pavel	PANFILOV	RUSSIAN FEDERATION
Maxim	KHOLZAKOV	RUSSIAN FEDERATION
Svyatoslav	TERENTYEV	RUSSIAN FEDERATION
Stepan	TAPANAN	RUSSIAN FEDERATION
Sergey	BABURKIN	RUSSIAN FEDERATION
Sergei	ERMAKOV	RUSSIAN FEDERATION
Vsevolod	PEREVOZCHIKOV	RUSSIAN FEDERATION
Viktoriia	ZABYIVOROTA	RUSSIAN FEDERATION
Boris	DIAKONOV	RUSSIAN FEDERATION
Alexey	SAZHINOV	RUSSIAN FEDERATION
Stanislav	CHERNYAVSKIY	RUSSIAN FEDERATION
Enver	AKHMEDOV	RUSSIAN FEDERATION

Evgeny	KOZHOKIN	RUSSIAN FEDERATION
Lev	TARSKIKH	RUSSIAN FEDERATION
Aleksandra	RADOSAVLJEVIC	SERBIA
Ivanka	STAMENKOVIC	SERBIA
Barbara	AVDALOVIC	SERBIA
Zdenek	ROZHOLD	SLOVAKIA
Monika	KOISOVA	SLOVAKIA
Juraj	PAVLOVIC	SLOVAKIA
Simona	CHYTILOVA	SLOVAKIA
Barbara	BUDISOVA	SLOVAKIA
Matúš	KORBA	SLOVAKIA
Juraj	PETRUSKA	SLOVAKIA
Marko	LOGAR	SLOVENIA
Borut	ZUNIC	SLOVENIA
Uros	RUSTJA	SLOVENIA
Miha	FATUR	SLOVENIA
Barbara	SBROGIO BOLADO	SPAIN
Elena	ESTEBAN OLEAGA	SPAIN
Carlos	MARTINEZ DE BANOS CARRILLO	SPAIN
Pedro	VICENTE MARTÍNEZ	SPAIN
Elena	RODRIGUEZ ESPINAR GARCIA	SPAIN
Rafael	SOTO RUEDA	SPAIN
David	CORRAL FERNANDEZ	SPAIN
Mikel	IRISO IVCHENKO	SPAIN
Guzman	GARCIA RODRIGUEZ	SPAIN
Pablo	MERA ESTRADA	SPAIN
Isabel	MENCHON LOPEZ	SPAIN
Milagros	CRESPO CASADO	SPAIN
Bárbara	GONZÁLEZ DEL RÍO	SPAIN
Xavier	LLOPIS PLASENCIA	SPAIN
Marko	WRAMEN	SWEDEN
Per	NYMAN	SWEDEN
Mats	EKHOLM	SWEDEN
Björn-Erik	LUNDQVIST	SWEDEN
Per	NILSSON	SWEDEN
Malin	HASSELSKOG	SWEDEN
Bengt	ALMQVIST	SWEDEN
Per G	WIJK	SWEDEN
Leif	NIORD	SWEDEN
Cecilia	TUVESSON	SWEDEN
Cecilia	HOGLUND	SWEDEN
Lennart	HAGGREN	SWEDEN
Robert	HALL	SWEDEN
Hans	NAERESKOG	SWEDEN
Stellan	BACKLUND	SWEDEN
Simon	BUESCHI	SWITZERLAND

Andrea	ANASTASI	SWITZERLAND
Heinz	BACHMANN	SWITZERLAND
Paul Henri	BISCHOFF	SWITZERLAND
Maria Emilia	ARIOLI	SWITZERLAND
Martin Paul	MINDER	SWITZERLAND
Michele	CALASTRI	SWITZERLAND
Christine	BEGUELIN SARGENTI	SWITZERLAND
Marie Christelle	MELLY	SWITZERLAND
Lorenzo	AMBERG	SWITZERLAND
Fabrizio	COMANDINI	SWITZERLAND
Evelin	HUTSON-HARTMANN	SWITZERLAND
Bernhard	ALBRECHT	SWITZERLAND
Shumit	CHANDA	SWITZERLAND
Michele	ANDREOLI	SWITZERLAND
Annina	SCHNEIDER	SWITZERLAND
Pia	GIANINAZZI	SWITZERLAND
Peter	EGLOFF	SWITZERLAND
Pinar	ATIK	TURKEY
Mesut Hakki	CASIN	TURKEY
Levent	BASTURK	TURKEY
Catherine	PIDCOCK	UNITED KINGDOM
Mary Elizabeth	BROOKSBANK	UNITED KINGDOM
Rodger	LAWRENCE	UNITED KINGDOM
Russell	CRANE	UNITED KINGDOM
David	KIDGER	UNITED KINGDOM
Joseph	WORRALL	UNITED KINGDOM
Charles	LONSDALE	UNITED KINGDOM
Anne	JARRETT	UNITED KINGDOM
Benjamin	JOHNSON	UNITED KINGDOM
Michael	HINDLEY	UNITED KINGDOM
Christine	WARD	UNITED KINGDOM
Magnus	SMIDAK	UNITED KINGDOM
Bernard	QUOROLL	UNITED KINGDOM
Howard	KNIGHT	UNITED KINGDOM
Kazi Abdul Kalam Muhammed	ALI	UNITED KINGDOM
David	HAINSWORTH	UNITED KINGDOM
Charles	SHOEBRIDGE	UNITED KINGDOM
Sandra	KHADHOURI	UNITED KINGDOM
Yuan	HUTTON - POTTS	UNITED KINGDOM
Frederick (Nigel)	SUMMERS	UNITED KINGDOM
Helen	DUNCAN	UNITED KINGDOM
John	BARBER	UNITED KINGDOM
Janet Frederica	GUNN	UNITED KINGDOM
Maureen	TAYLOR	UNITED KINGDOM
Dominic	HOWELL	UNITED KINGDOM
Teressa	ETIM-GORST	UNITED KINGDOM
Fiona Diana	ANDERSON	UNITED KINGDOM

**Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ**

Richard	SHELLEY	UNITED KINGDOM
Valerie	KAYE	UNITED KINGDOM
Richard	LAX	UNITED KINGDOM
Matthew	WRIGLEY	UNITED KINGDOM
Clive	PAYNE	UNITED KINGDOM
John	BEYER	UNITED KINGDOM
Alan	CAUGHEY	UNITED KINGDOM
Melanie	LEATHERS	UNITED KINGDOM
Allen	MUTONI	UNITED KINGDOM
Susan	TRINDER	UNITED KINGDOM
David	TAYLOR	UNITED KINGDOM
Peter Norman	HURRELL	UNITED KINGDOM
Christopher Roderick	BAILEY	UNITED KINGDOM
Alison	WILMSHURST	UNITED KINGDOM
Philip	WHEELER	UNITED KINGDOM
Charles	FITZHERBERT	UNITED KINGDOM
Jamie	SCUDDER	UNITED KINGDOM
Megan Rosemary	BICK	UNITED KINGDOM
Valerie	SOLOMON	UNITED KINGDOM
John	MILLS	UNITED KINGDOM
Sarah Emily	FRADGLEY	UNITED KINGDOM
Keith Lander	BEST	UNITED KINGDOM
Anthony Campbell	CROMBIE	UNITED KINGDOM
Brian	GIFFORD	UNITED KINGDOM
Alan	LLOYD	UNITED KINGDOM
Jan	LASOCKI	UNITED KINGDOM
Christoper	CUNINGHAME	UNITED KINGDOM
Matthew	FREAR	UNITED KINGDOM
Kenrick	GHOSH	UNITED KINGDOM
Charles Anselm	BENNETT	UNITED KINGDOM
Frederick Julian	FAWN	UNITED KINGDOM
Shahnaz	AHMED	UNITED KINGDOM
Sandra	GALE	UNITED KINGDOM
Chris	TAYLOR	UNITED KINGDOM
Tak-Hui	CHOW	UNITED KINGDOM
Rachel	QUILLEN	UNITED KINGDOM
David	COOK	UNITED STATES
Joseph	RUDOLPH JR.	UNITED STATES
Paul	BINKLEY	UNITED STATES
Scott	PAUL	UNITED STATES
Jonathan	WOLFINGTON	UNITED STATES
James	BERK	UNITED STATES
Peter	VAN HAREN	UNITED STATES
Yaropolk	KULCHYCKYJ	UNITED STATES
Mark	DILLEN	UNITED STATES
Sherry	MURPHY	UNITED STATES
Steven	SAUM	UNITED STATES

Colleen	TRAUGHBER	UNITED STATES
Shane	AUSTIN	UNITED STATES
Alexander	NICHOLAS	UNITED STATES
Nida	GELAZIS	UNITED STATES
Karl	RAHDER	UNITED STATES
Thambydurai (Kumar)	MUTHUKUMARASWAMY	UNITED STATES
Michael	MOZUR	UNITED STATES
Elaine	GINNOLD	UNITED STATES
Steven	SHAPIRO	UNITED STATES
Elia	VARELA SERRA	UNITED STATES
Debra	EISENMAN	UNITED STATES
Stefan	COMAN	UNITED STATES
Kathryn	MCLAUGHLIN	UNITED STATES
Joseph	MEYER	UNITED STATES
Barbara	COCKRELL	UNITED STATES
James	TRUM	UNITED STATES
David	BERNHEISEL	UNITED STATES
Robert	GARDNER	UNITED STATES
Robin	LUDWIG	UNITED STATES
Augusta	FEATHERSTON	UNITED STATES
Deborah	ALEXANDER	UNITED STATES
Rodney	LEFHOLZ	UNITED STATES
Evelyn	LENNON	UNITED STATES
Carolyn	HAMMER	UNITED STATES
Emily	ROME	UNITED STATES
Sabine	FREIZER GUNES	UNITED STATES
Lesley	ISRAEL	UNITED STATES
Douglas	WAKE	UNITED STATES
Sima	OSDOBY	UNITED STATES
Branislava	BELL	UNITED STATES
Laura	BOWMAN	UNITED STATES
Baradel (Bonnie)	BEARD	UNITED STATES
Ms. Jan	TYLER	UNITED STATES
Helen	KORNBLUM	UNITED STATES
Kourtney	POMPI	UNITED STATES
Janet	DEMIRAY	UNITED STATES
Katherine	VITTUM	UNITED STATES
Margaret	O'SHEA	UNITED STATES
Melinda	LORD	UNITED STATES
Frederick	VOGEL	UNITED STATES
Jacob	DINNEEN	UNITED STATES
Christopher	SHIELDS	UNITED STATES
Miklos	SOLYOM	UNITED STATES
Mitchell	POLMAN	UNITED STATES
Susan	LIVELY	UNITED STATES
Haris	SOFRADZIJA	UNITED STATES
Adisa	BUSULADZIC	UNITED STATES

Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р.
Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІ

Norris	NORDVOLD	UNITED STATES	
Emily	PATTERSON	UNITED STATES	
Marsha Ann	WEINERMAN	UNITED STATES	
Brianna	HISER	UNITED STATES	
Stephen	HAGERICH	UNITED STATES	
Основна команда МСВ ОБСЄ/БДПІ			
Armen	MAZMANYAN	ARMENIA	
Davor	ĆORLUKA	BOSNIA AND HERZEGOVINA	
Vladimir	MISEV	FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA	
Nikolina	STALESKA	FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA	
Kakha	INAISHVILI	GEORGIA	
Stefan	KRAUSE	GERMANY	
Kerstin	DOKTER	GERMANY	
Laszlo	BELAGYI	HUNGARY	
Tana	DE ZULUETA	ITALY	Голова Місії
Pietro	TESFAMARIAM BERHANE	ITALY	
Hans	SCHMEETS	NETHERLANDS	
Stefan	SZWED	POLAND	
Robert Jacek	LECH	POLAND	
Paweł Krzysztof	JURCZAK	POLAND	
Tomasz Dawid	JAŃCZY	POLAND	
Ruslan	OVEZDURDYEV	RUSSIAN FEDERATION	
Maša	JANJUŠEVIĆ	SERBIA	
Jelena	STEFANOVIĆ	SERBIA	
Branko	ŽIVANOVIĆ	SERBIA	
Anders	ERIKSSON	SWEDEN	
Jacqueline	CARPENTER	UNITED STATES	
Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПІ			
Renate	KORBER	AUSTRIA	
Christopher	BASSEL	CANADA	
Rosemary	CAIRNS	CANADA	
Jane Clare	COOPER	CANADA	
Dennis	KOWALSKY	CANADA	
John	LANDRY	CANADA	
Jennifer	LANGLAIS	CANADA	
Steven	LEPCZAK	CANADA	
Diane	LEPINE	CANADA	
Richard	WILLIAMS	CANADA	
Anne	WOOD	CANADA	
Christopher	YONKE	CANADA	
Lara	ZALUSKI	CANADA	
Marcela	MASKOVA	CZECH REPUBLIC	
Petr	BASE	CZECH REPUBLIC	
Niels	BOEL	DENMARK	

Bo Gullack	FLINDT	DENMARK
Kirsten	JOERGENSEN	DENMARK
Karen Benedikte	SKIPPER	DENMARK
Lars Johan	JENSEN	DENMARK
Jaana	KARHILO	FINLAND
Pekka	NUUTINEN	FINLAND
Pekka	VIHERVAES	FINLAND
Amélie	COTTAIS	FRANCE
Antoine	KURUNERI	FRANCE
Axelle	MOLLET	FRANCE
Jana	BUERGERS	GERMANY
Julian Georg	DOERMANN	GERMANY
Eva Gesine	GMELIN	GERMANY
Brigitte Franziska	HEUER	GERMANY
Gisela	MATTHEI	GERMANY
Tamara	NIERSTENHOEFER	GERMANY
Reinhold	OSTERHUS	GERMANY
Tobias	RAFFEL	GERMANY
Katja	REINHOLZ	GERMANY
Martin	SCHROEDER	GERMANY
Andrew	RICHARDSON	IRELAND
Francesco	MARCHESANO	ITALY
Paolo	TATTI	ITALY
Veronika	SENKUTE	LITHUANIA
Catharina	APPEL	NETHERLANDS
Monica	REINTJES	NETHERLANDS
Trude Studsrod	JOHANSSON	NORWAY
Annie-Lise	MJAATVEDT	NORWAY
Nicolay	PAUS	NORWAY
Gent	RAMADANI	NORWAY
Sven Gunnar	SIMONSEN	NORWAY
Jon Roar	STRANDENES	NORWAY
Jakub	HEROLD	POLAND
Aleksandra	JAROSIEWICZ	POLAND
Slawomir	SZYSZKA	POLAND
Anna	WOZNIAK	POLAND
Stig Lennart	GLANS	SWEDEN
Tina	LUNDH	SWEDEN
Mats	MELIN	SWEDEN
Maximo Juan	PRADES BARCELO	SWEDEN
Carl Christer	ROBSON	SWEDEN
Sascha	ALDERISI	SWITZERLAND
Martin	DAMARY	SWITZERLAND
Herbert	HERZOG	SWITZERLAND
Magali	MORES	SWITZERLAND
Monique	NOBS	SWITZERLAND
Sherrida	CARNSON	UNITED KINGDOM

Peter	DAVIES	UNITED KINGDOM
Richard	GOAD	UNITED KINGDOM
Andrew	MCENTEE	UNITED KINGDOM
Julian	NUNDY	UNITED KINGDOM
Anthony	ROBINSON	UNITED KINGDOM
Mark	WALLER	UNITED KINGDOM
Paul	WESSON	UNITED KINGDOM
Robert	BARRY	UNITED STATES
Susanne B.	COOPER	UNITED STATES
Karalenne	GAYLE	UNITED STATES
Maximo Juan	GOUGH	UNITED STATES
Jared	HAYS	UNITED STATES
Brian	MARSHALL	UNITED STATES
Barbara	MILLER	UNITED STATES
Jessica	NASH	UNITED STATES
Karen	REINHARDT	UNITED STATES
Raphael John	WUESTHOFF	UNITED STATES

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОБСЄ/БДПЛ

Бюро демократичних інституцій та прав людини (ОБСЄ/БДПЛ) – головна інституція ОБСЄ, що допомагає країнам-учасникам «забезпечити повне дотримання прав і основних свобод людини, принципів верховенства права та (...) розвинути, посилити й захистити демократичні інституції, а також сприяти толерантності у суспільстві» (Документ, прийнятий на Гельсінському саміті 1992 р.). Це називають людським виміром ОБСЄ.

ОБСЄ/БДПЛ, розташоване у Варшаві (Польща), було створене як Бюро вільних виборів на Паризькому саміті у 1990 р. та почало працювати у травні 1991 р. Через рік назву Бюро було змінено, щоб відобразити розширення мандату та включити до нього права людини та демократизацію. Сьогодні кількість працівників Бюро становить понад 130.

ОБСЄ/БДПЛ є головною установою в Європі у галузі **спостереження за виборами**. Кожного року воно координує та організує відрядження тисяч спостерігачів для оцінки проведення виборів у регіоні ОБСЄ з точки зору їхньої відповідності зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним стандартам демократичних виборів та національному законодавству. Унікальна методологія забезпечує глибоке бачення виборчого процесу в цілому. Через проекти допомоги ОБСЄ/БДПЛ підтримує вдосконалення виборчої бази у країнах-учасниках.

Діяльність Бюро у сфері **демократизації** стосується наступних напрямів: верховенство права, законодавче забезпечення, демократичне урядування, міграція та свобода пересування, гендерна рівність. ОБСЄ/БДПЛ кожного року впроваджує низку цільових програм, спрямованих на розвиток демократичних структур.

ОБСЄ/БДПЛ також надає підтримку країнам-учасникам у виконанні ними їхніх зобов'язань щодо посилення та захисту **прав людини** і основних свобод згідно з зобов'язаннями ОБСЄ у галузі людського виміру. Це досягається за рахунок роботи з широким колом партнерів для сприяння співробітництву, посилення спроможності та надання експертних висновків по різних темах, включаючи права людини у боротьбі проти тероризму, посиленні захисту прав жертв торгівлі людьми, освіти та навчання з питань прав людини, здійснення моніторингу та звітування щодо стану дотримання прав людини, а також прав та безпеки жінок.

У сфері **толерантності** та **подолання дискримінації** ОБСЄ/БДПЛ надає підтримку країнам-учасникам у посиленні реагування на злочини ненависті, прояви расизму, ксенофобії, антисемітизму та інші форми нетерпимості. Діяльність ОБСЄ/БДПЛ у сфері толерантності зосереджується у наступних напрямках: законодавство, навчання для правоохоронних органів, моніторинг, звітування та відстеження розвитку реакції на злочини та інциденти, викликані ненавистю, а також освітня діяльність, спрямована на посилення толерантності, поваги та взаєморозуміння.

ОБСЄ/БДПЛ надає консультації країнам-учасникам стосовно політики щодо **рома та сінті**. Це сприяє розвитку спроможності та створенню мереж у громадах рома та сінті, а також заохочує представників рома та сінті до участі в органах, що розробляють державну політику.

Усі види діяльності БДПЛ виконуються при ретельному координуванні та у співробітництві з країнами-учасниками ОБСЄ, інституціями та регіональними представництвами ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями.

Подальшу інформацію можна знайти на веб-сайті БДПЛ (www.osce.org/odihr).